

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİNİ GELENEKLERDE SİMYA VE ANLAMI

Gönül YILMAZ

Danışman

Doç. Dr. Bekir Zakir ÇOBAN

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Metni olarak sunduğum “Dini Geleneklerde Simya ve Anlamı” adlı çalışmamın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu doğrularım.

.../...2019

Gönül YILMAZ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Dini Geleneklerde Simya ve Anlamı
Gönül YILMAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışma simya ve bazı dinlerdeki/kültürlerdeki önemini ele almaktadır. Simya, özellikle son yıllarda dilde olan ancak kanaatimizce içeriği ve tarihsel süreci bilinmeyen bir alandır. Dini geleneklerle de ilişkisini fark etmemiz bu konuda çalışma nedenimizi oluşturdu. Kimilerince kimyanın atası kabul edilen, kimilerince de boş inanç olarak algılanan simya, doğaya ve insana dair derin bir felsefesi olan bir anlayış ve uygulamadır. Simya kadim zamanlardan bu yana farklı kültür ve geleneklerde var olmuş, kendisine belli çevrelerde değişik anlamlar yüklenmiştir.

Çalışmamızda simyada sık kullanılan kavramlarla ilgili açıklamaları yaptıktan sonra birinci bölümünde simyanın tarih boyunca hangi anlamları yüklendiğini, bu konudaki klasik literatürün ne olduğunu ve nerelere uzandığını, dönüşüm işlemi ve ön kimya olarak neyi ifade ettiğini inceledik. İkinci bölümde ise belli başlı dini/kültürel geleneklerde hangi farklı biçimlerde anlaşıldığını ve ne gibi farklı öğelere rastlandığını incelemeye gayret ettik. Bunları sırayla Çin, Hint, Yunan-Mısır ve Arap simyası başlıkları altında ele aldık ve bunlara ek olarak önemine binaen Rönesans simyası hakkında bilgi vermeye çalıştık. Sonuç kısmında da genel bir değerlendirme ile ulaştığımız sonuçları ifade ederek çalışmamızı bitirdik.

Anahtar Kelimeler: Simya, Din, Dönüşüm

ABSTRACT
Master's Thesis
Alchemy and Meaning in Religious Traditions
Gönül YILMAZ

Dokuz Eylul University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

This study addresses the importance of alchemy in some religions / cultures. Alchemy nowadays has been especially used verbally in language, but when addressing alchemy its content and historical processes are not talked about .Our recognition of its relationship with religious traditions was the reason why we worked on this issue. Alchemy, considered by some to be the ancestor of chemistry, and perceived as empty faith by others, is a comprehension and application with a deep philosophy of nature and human. Alchemy has existed in different cultures and traditions since ancient times, with different meanings in certain community.

In our study after making explanations about the frequently used concepts in alchemy, we examined what meanings of alchemy have been loaded throughout the history. We also examined what is the classical literature on this subject and where it extends, and what the transformation process and preliminary chemistry means. After that, we tried to examine how alchemy is perceived in different forms of religious / cultural traditions which are understood in different ways. We have dealt with them under the titles of Chinese, Indian, Greek-Egyptian and Arab alchemy, and in addition, we tried to give information about Renaissance alchemy. In the conclusion part, we finished our study by expressing the results we reached with a general evaluation.

Keywords: Alchemy, Religion, Transformation

DİNİ GELENEKLERDE SİMYA VE ANLAMI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM SİMYA

1.1. SİMYA’NIN KÖKENİ	9
1.1.1. Simyanın Kelime Kökeni	9
1.1.2. Dönüşüm İşlemi Olarak Simya	10
1.1.3. Ön Kimya Olarak Simya	11
1.2. SİMYA KONUSUNDAKİ LİTERATÜR	12
1.2.1. Simya Konusundaki Klasik Literatür	12
1.2.2. Simya Konusundaki Çalışmalar	16

İKİNCİ BÖLÜM FARKLI DİNİ GELENEKLERDE SİMYA

2.1. ÇİN SİMYASI	19
2.2. HİNT SİMYASI	25
2.3. YUNAN-MISIR GELENEĞİNDE SİMYA	30
2.4. ARAP SİMYASI	38

2.5. RÖNESANS SİMYASI

49

SONUÇ

56

KAYNAKÇA

61

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
c.	cilt
ev.	Çeviren
ed.	editör
MÖ	milattan önce
MS	milattan sonra
s.	sayfa
ss.	sayfalar arası
vb.	ve benzeri

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu, Amacı, Kapsamı ve Sınırları

İnsanlık tarihine bakıldığında simyanın yüzyıllarca insanlığın uğraş alanlarından olduğu görülmektedir. Pek çok kişi tarafından ön kimya olarak bilinse, hatta amacına ulaşmak için simyacıların yaptığı sayısız deney ile kimyaya bir temel oluşturmuş olsa da insanları asıl cezbeden simyanın dönüştürebilme yönü olmuştur, sıradan metalleri altına, ölümlü bir varlık olan insanı ise ölümsüze dönüştürmek. Sıradan metallerin altına dönüşmesinin önemi sadece altının kıymetli bir maden olmasından kaynaklanmıyordu, asıl önemli olanın altının hiçbir şeyden etkilenemeyen, bozulmayan, saf, arınmış, mükemmel yani tamamlanmış olmasıydı. Maddenin belirli işlemlerden geçirilerek bu şekilde bir dönüşüme uğrayabilmesi, insanların da benzer aşamalardan geçerek yetkinleşebileceği, mutlak özgürlüğe sahip ölümsüz olabileceği inancını doğurmuştur. Simyada hedeflenen amaca giderken yapılması gerekenlerle ilgili bilgiler herkesle paylaşılabilecek alalade bilgiler olmadıkları için ancak belirli eğitimlerden geçmiş ve sırda sahip olma yeterliliğine sahip kişilerle paylaşılmış ezoterik bilgilerdir. Simya işlemleri (bazen kimyasal işlem, bazen ritüel vb gibi) sonucunda elde edilen dönüştürücü madde Elixir (Felsefe Taşı)'in hem her yerde bulunması hem de sadece onu anlayabileceklere kendini açık etmesi ile kutsalın diyalektiğini vurgularken, zaman içerisinde dinlerle kaynaşmıştır. Simyadaki nihai hedef çeşitli dinlerde farklı şekillerde kendine yer bulmuş; kimi zaman amaç kamil insan, kimi zaman Bir, kimi zaman da tanrı olmak olmuştur.

Bilimsel yaklaşım ve kültürün unsurları özellikle insan bilimleri için önemli araştırma konularıdır; çalışmamız özelinde kültürün ürünü olarak simya örneğinde olduğu gibi. Simya, en azından Türkiye’de, yeterince ele alınmamış ve kanaatimizce adı bilinen fakat içeriği ve tarihi ile ilgili pek bilgi sahibi olunmayan bir konudur. Dini geleneklerle ilişkisini fark ettiğimizden bu konuda bir çalışma yapmayı istedik.

Konuyla ilgili çalışmaları taramaya başladığımızda Dinler Tarihi alanında simyayı konu edinen tek bir çalışmanın yapılmış olduğunu gördük. Sözü edilen çalışma Celil Çiftçi’ye ait olup “Din Fenomenolojisi Bağlamında Asya ve Babil

Simyası Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma” adı altında yapılmış bir yüksek lisans tezidir. Babil ve Asya simyalarını konu alan ve bunlar arasındaki benzerlik ve farkları inceleyip karşılaştıran bu çalışmanın hedeflediğimiz çalışmadan bambaşka bir içeriğe sahip olduğunu dolayısıyla Dinler Tarihi alanında bizim çalışmayı amaçladığımız şekilde bir çalışmanın yapılmamış olduğuna kanaat getirmiş olduk.

Bazılarınca kimyanın atası sayılan bazılarınca sadece fantastik bir boş inanış olarak algılanan simya, kadim dönemlerden beri farklı kültür ve geleneklerde var olmuş, belli çevrelerde değişik anlamlar yüklenmiş, hatta -metin içerisinde ifade edildiği üzere- doğaya ve insana dair adeta farklı felsefesi olan bir anlayış ve uygulamadır. Aşağıda, pek çok yabancı kavramın yer aldığı simya literatürü ile ilgili bazı açıklamalardan sonra ilk bölümde simyanın etimolojisi ile ilgili farklı görüşlere değindik. “Bir dönüşüm işlemi olarak simya” konusunu inceledikten sonra da kimyanın kökeni, yani ön-kimya olarak simyayı ele aldık. Bölümün sonunda simya ile ilgili klasik literatür ve modern çalışmalar hakkında bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise belli dini/kültürel geleneklerde simya ile ilgili anlayışlar ve uygulamaları inceleyip bunları sırayla Çin, Hint, Yunan-Mısır ve Arap simyası başlıkları altında ele aldık. Bu dini/kültürel geleneklere ek olarak önemine binaen Rönesans simyası hakkında bilgi vermeyi gerekli gördük. Yaptığımız genel bir değerlendirme ve ulaştığımız sonuçları ifade ettiğimiz sonuç kısmı ile çalışmamızı bitirdik.

2. Tanımlar

Opus magnum: Latince büyük iş anlamına gelen Opus magnum, Felsefe Taşını (Eliksir) bulmak için *materia primaya* (ilk madde) uygulanması gereken işlemleri ve uygulama sürecini belirtir.¹ Dış simyada (egzoterik) madenlerin birbirine dönüşümü anlamına gelen “büyük eser”, iç simyada (ezoterik) inisiyatif bir eğitimin sonucunda ulaşılan spiritüel “aydınlanma”yı ifade eder. Bir başka deyişle maddeye ve doğaya sıkı bağlarla bağlı olan insanın içindeki potansiyel değiştirme ve yaratma

¹ Nilüfer Öndin, **Rönesans ve Simya**, Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 23.

gücü ile maddeyi değiştirebileceği ve buna bağlı olarak da bu süreçte birlikte dönüştükleri söylenebilir.²

Materia Prima: İlk madde anlamına gelmekte olup Felsefe Taşını bulma işi yani Opus magnum, materia primanın seçilmesiyle başlar. Her yerde bulunabilen herkes için değersiz de olabilen materia prima her cevherde var olduğu için her simyacı farklı materia primalar seçebilir.³ Her yerde hazır ve nazır olarak bulunması Filozof Taşı'nın özelliklerine de denk düşer.⁴ İlk maddeyi elde etmek sembolik anlamda ise tüm madenlerin türediği maden cevherini elde etmek değil ruhsal varlığın maddi dünyada doğmadan önceki en saf, saf şuur halini elde etmek anlamına geliyordu. Materia prima tamamen pasif olduğu için “altta” yatar ve “karanlık” olarak ortaya çıkar çünkü mutlak şekillenmemiş olarak, bilincin ve geçici alemin potansiyel tüm suretlerini içerir.⁵

Nigredo: Opus magnum'un birinci aşamasıdır. Simyada “materia prima”nın içindeki iki prensibin (kükürt ve civa) ateş yardımıyla etkileşime girip savaşarak formlarını kaybedip öldükleri aşamadır. Bu uzun süren bir çürüme ve ölme süreci olduğu için simya literatüründe siyahlaşma (nigredo) olarak ifade edilir.⁶

Albedo: Opus magnum'un ikinci aşamasıdır. Nigredo evresindeki kaos (massa confusa) ve çatışma sonrası kirlerden kurtulma, saflaşma yani simyasal bir arıtmanın olduğu evredir. Maddenin öldürülmesine karşılık gelen nigredo'dan sonra maddenin sıvı çözeltiye batırılıp, iyice yıkandığı, durulaştırıldığı yani diriltildiği, yeniden doğduğu aşamadır.⁷ Albedo beyazlaşmadır, saf ve arınmış halde maddenin yeniden doğumuyla eşleştirilmiştir.⁸

Citrinitas: Opus magnum'un üçüncü aşamasıdır. Bu aşamada tekrar nigredo'ya dönüp her şeye yeniden başlanır ve bir tür rubedo öncesi hazırlık evresi denilebilir. Sarılaşma anlamına gelen bu sürecin simgesel boyutu ise lunar (aya ait)

² Sean Martin, **Simya ve Simyacılar**, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009, s.115.

³ Öndin, s.30.

⁴ Mircae Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 178.

⁵ Titus Burkhardt, **Simya Sembolizm ve Dünyagörüşü**, çev. Mehmed Temelli, Verka Yayınları Ankara, 2017, ss.102-103.

⁶ Öndin, s. 38.

⁷ Öndin, s. 41.

⁸ Zeki Tez, **Kimyanın Gizemli Arka Bahçesi: Simya**, Hayykitap, İstanbul, 2017, s. 19.

bilinç halinin sararıp insanda var olan solar (güneşe ait) ışığın doğmaya başlaması, tinsel uyanış evresi olarak da ifade edilebilir.⁹

Rubedo: Opus magnum'un son aşamasıdır. Anka kuşu, gül, taç giymiş kral gibi figürlerle sembolize edilir ve Latince kızılık anlamına gelir. Hem altın hem de Felsefe Taşının yani Elikşirin elde edildiği ve dört aşamanın doruk noktasıdır. Mükemmellik elde edilmiştir.¹⁰ Metalin altına dönüşmesi ile simgelenen bireyin tinsel arınma sonucu ışığın altın parlaklığını gösterecek bir saflığa ulaşmasıdır aynı zamanda. Kırmızılaşma ise her zaman maddenin sonul yetkinleşmesini ifade eder.¹¹

Felsefe Taşı (Elikşir): Filozof Taşının niteliği ile ilgili çok çeşitli görüşler vardır. Tıpkı materia prima'da olduğu gibi her yerde hazır ve nazır olarak bulunmaktadır. Bozulmayan doğası ve olgunlaşmış fiziksel karakterinden dolayı madenlerin güneşi olarak kabul edilen altına, diğer metalleri dönüştürme özelliğine sahip olan Filozof Taşının aynı zamanda ömrü uzatmak, hastalıkları iyileştirmek gibi sağaltıcı özellikleri de mevcuttur.¹² Bunun yanı sıra her yerde her an bulunabilecek olması aynı zamanda da ulaşılmaz oluşu ile kutsalın diyalektiğini çağrıştırıyor Eliade'ye göre.

“Hiyerofaniler yalnızca kutsalı dışa vurdukları için nesnelerin ontolojik düzenini değiştirirler: Değersiz ya da anlamsız bir taş, bir ağaç ya da bir kaynak, kutsalla kaynaştığı anda bu dinsel deneyime katılanların gözünde paha biçilemez hale gelir. Bir anlamda simyacının Filozof Taşının yardımıyla başka bir tinsel varlık düzeyinde ortaya çıkışı, kozmosun, kutsalın ifşasıyla dönüşümüne destek olan homo religiosus'un deneyimine benzetilebilir.”¹³

Hiyerofaninin paradoksu Filozof Taşında da vardır, erginlenmemişlerin algısının ötesindedir ancak aynı zamanda çocuklar bile onunla oynayabilirler, yani her yerdedir. Hem her yerdedir hem de elde edilmesi en zor şeydir.

Transmutasyon: Kişi inisiyasyonu sayesinde “göğe” yaklaştıkça minerallerinkine benzer bir inceleme süreci deneyimler. Mısırlılara göre mineraller ilksel okyanustan çıkarken değerli olmayan kısımlarını değerli madenlere dönüştürürler. İnisiyasyon da üst dünyaya basit bir çıkışla ilgili değildir, bu süreçten geçen kişi tinselliğini kullanabilme yetisi kazanarak insana özgü doğasını da değiştirerek “doğru yolda”, hakikat, adalet, denge ve uyumu yani “Maat”ı gökte

⁹ Öndin, s. 42.

¹⁰ Öndin, s. 42.

¹¹ Tez, s. 19.

¹² Öndin, s. 43.

¹³ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, ss. 180-181.

olduğu gibi yerde de koruyabilme yeterliliğine sahip bir varlık haline gelir.¹⁴ Mısır'da doğruluk, adalet ve hakikatin her alanda hakim olmasını her şeyin üstünde tutan, herhangi bir dini inanca dayanmayan bir felsefedir Maat.¹⁵ Alt dünyadan kusurlarından arınmış olarak çıkan inisiye kendi öz Tanrısallığını da ortaya koymuş olur.¹⁶

Ezoterizm: Asıl dinsel gerçekleri anlayabilecek yetenekte ve bilgide olanlara bildirilebileceği görüşüdür.¹⁷ Arapça ve eski Türkçede “Batıniyye”, Türkçede ise “İçrekçilik” diye geçen sözcük, “iç yüz, içteki, içte kalan” anlamlarını da taşımaktadır.¹⁸ Köken olarak Yunanca’daki “esoterikos” sıfatından türemiş Fransızcada “esotérisme”, İngilizcede “esoterism” olarak geçer.¹⁹ Antikçağ Yunanlı düşünür Pitagoras öğrencilerini içrek (Esoterikos) ve dışrak (Exoterikos) diye ayırmış ve gizli öğretisini sadece içrek kısmında yer alanlara öğretmiştir. Gerekli olan dış değil içtir, ancak bunu herkes anlayamaz bu sebeple sadece onu anlayabilecek kadar yetişmiş olanlara bildirmek ve diğerlerinden gizlemek gerekir. Yahudilerin *kabala* öğretisi de içrek bir öğretilerdir. İslam ve Hristiyan gizemciliğinde ise içreklik, dinsel doğmalarla çelişen ve onları yadsıyan bir görüşü dile getirmektedir.²⁰

Hermetizm: Eski Mısır'da Hermes adı verilen efsanevi bir kişi adına kurulmuş kökü tarihte kaybolmuş gizemci bir öğretilerdir. Başlangıcının M.Ö. 3000 yılına kadar uzandığı düşünülen, tarihteki en eski ezoterik öğretilerden olduğu ifade edilmektedir.²¹ Yunan kaynaklarında yer alan bilgilerde Tep ve Memphis tapınaklarının büyük sırrı sayılan Hermes öğretisine göre ruh yeryüzüne bir sınav için iner ve özdekle birleşir. Sınavı kaybedenler karanlığın içinde eriyip tükenirken, başarılı olanlar ise yedi kat göğe yeniden yükselip aydınlık bilince erişerek tüm güzellik, tüm akıl, tüm güç olur yani ölümsüzlüğe kavuşurlar. Tanrı Thot (Hermes

¹⁴ Fernand Schwarz, **Mısır Simge Bilimi**, çev. Lina Mizrahi, Yeni Yüksektepe Kültür Derneği, İzmir, 2012, s. 152.

¹⁵ Cihangir Gener, **Ezoterik-Batıni Doktrinler Tarihi**, Yurt-Kitap Basım, Ankara, 2007, s.84.

¹⁶ Schwarz, s. 152.

¹⁷ Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 260.

¹⁸ Zeynel Öztürk, **Dünya Dinleri Gizli Tarihi**, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul, 2012, s.13.

¹⁹ Ergun Candan, **Ezoterizme Giriş**, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 34.

²⁰ Hançerlioğlu, , **İnanç Sözlüğü**, s. 260

²¹ Melih Ülkü Akat, **Ezoterizm ve Batınlık Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2007, s. 92.

Trismegistos)’un bu öğretisi papirüse yazılamaz sadece layık olana ağızdan anlatılır.²²

Hinduizm: Hint alt kıtasında ortaya çıkan inanç sistemleri arasında tarihi açıdan en eski gelenek olan ve mensuplarınca *sanatana dharma* ya da sadece *dharma* olarak anılır. Hint yarımadasıyla sınırlı oluşundan dolayı etnik kökenlidir.²³ Hintlilerin ulusal dinidir ve gelişmiş Brahmançılık olarak da ifade edilmektedir. Böyle söylenmesine rağmen gerilemiş bir Brahmançılık da denebilir çünkü aynı coğrafyada ortaya çıkan diğer dinler (Jainizm, Budizm) tarafından sarsılmış ve yeni dinlerle rekabet edebilmek için halkın boş inançlarına dinsel bir nitelik kazandırma yoluna gidilmiştir.²⁴

İnisiyasyon (Erginleme): Genel anlamda bir inanca alınan kişinin o dinin önbilgilerini edinmesi törenidir. Fransızcada *initiation*, Osmanlıcada *tekris* sözcükleri bu anlamda kullanılmıştır. Arapça karşılığı *rüşd*’dür ve çocukluk çağından sonraki durum ve dönemi ifade eder. İlkelerde erginlenecek çocuk özel olarak kampa alınır ve sıkı bir eğitimden geçirilir²⁵ veya bir tür koruyucu “ruhun” koruması altına girebilmek için köyünü terk edip, tek başına çölde bir yere giderek günler ve gecelerce yalnız kalır.²⁶ Ritüel yeni yetmeyi sembolik bir ölüme zorlar ve yeni bir doğum ritüeli ile de törensel olarak bu durumdan kurtarılır.²⁷ Erginlenmenin gizemleriyle her yerde karşılaşılmakta ve en arkaik toplumlarda bile ölüm ve yeniden doğum simgeciliği vardır.²⁸ Ancak bazı topluluklarda esas amacı yüce varlığın isminin ve mitinin iletilmesidir, acımasız törenler yoktur ve dini, ahlaki sosyal eğitimidir hedeflenen.²⁹

²² Hançerlioğlu, , **İnanç Sözlüğü**, s. 238.

²³ Ali İhsan Yitik, **Doğu Dinleri**, İsam Yayınları, İstanbul, 2014, s. 22

²⁴ Hançerlioğlu, , **İnanç Sözlüğü**, s. 245.

²⁵ Hançerlioğlu, , **İnanç Sözlüğü**, s.176.

²⁶ Lucien Levy-Bruhl, **İlkel Topumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler**, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s. 39.

²⁷ Carl G Jung, **İnsan ve Sembolleri**, çev. Hatice Mukaddes İlgün, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 125.

²⁸ Mircea Eliade, **Mitler, Rüyalar ve Gizemler**, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s. 223.

²⁹ Mircea Eliade, **Doğuş ve Yeniden Doğuş**, çev. Fuat Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 39.

Çeşitli din, tarikat ve gizli derneklerin hepsinde değişik yöntem ve ritüellere rağmen gaye erginlenecek kişinin gerekli eğitimden geçirilmesidir. Uygar topluluklarda ise artık çoğunlukla biçimsel bir törenden ibarettir.³⁰

Karma: Sanskritçede “yapmak, eyleme, bir fiilde bulunmak olan “kri” sözcüğünden türetilmiştir. Fiziksel veya zihinsel her türlü eylemin sonuçlarının kaçınılmaz olduğunu, yaptığımız ya da düşündüğümüz her eylemimizin sonuçlarının bizi bu veya bundan sonraki yaşamlarımızda etkileyeceğini belirten acımasızca işleyen bir ahlak kuralı olarak değerlendirilebilir.³¹ Hinduizm’de samsara denilen doğum-ölüm-yeniden doğuş döngüsündeki ruhun hareketini düzenler.³² Tüm varlıkların sürdürdükleri yaşamda yapıp etmeleri ile bir sonraki yaşamını belirlediği yani yaptıklarının karşılığına göre bir yaşama doğacağına inanılan bir inanç sistemi.³³ Yani bireyin dünyevi varoluşu onun iradi eylemlerinin ahlaksal sonuçlarıdır.³⁴

Samsara: Sanskrit kökenli öncelikli kullanımı ruh göçü anlamındadır. Hinduizm, Budizm, Jainizm, Sihizm’de reenkarnasyon ya da yeniden doğum döngüsünü ifade eden kavramdır ve burada ruhun yetkinleşmesi için geçirmesi gereken süreçtir.³⁵ Bu doktrine göre insanlar varlık okyanusuna veya çarkına kurtuluş olmadan dalmaktadır ve bu olay sürekli devam etmektedir.³⁶ Aynı zamanda var oluşu ve yok oluşu da tanımlayan *samsara*, cehennemden tanrıya insanlığın bildiği varlığın tüm durumlarını kapsar ve tüm varlıklar kendini yaşam döngüsünde bulur. Bu anlamda *samsara* Tenasüh çarkını belirtmektedir.

Taoizm: Uzun yıllardır Çin’de hayatın her alanını biçimlendirmiş bunun yanı sıra Kore, Japonya ve Vietnam gibi ülkelerde de derin etkileri görülmüş hem felsefi hem de dini yönü olan inanç sistemlerindendir. Doğayla uyumlu olmayı, doğallığı, mistik ve metafizik yaşantıyı, toplumsal yaşamda basitliği ve sadeliği savunur.³⁷ M.Ö. VI. yüzyılda yaşadığı sanılan Lao-Tse tarafından kurulmuştur. Dişiyile erkek, olumluyla olumsuz, doğruyla yanlış gibi karşıt ilkeleri ifade eden *Yin* ve *Yang*,

³⁰ Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, s. 176.

³¹ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 213

³² Yitik, **Doğu Dinleri**, s. 29.

³³ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, s. 213

³⁴ Yitik, **Doğu Dinleri**, s. 104.

³⁵ Hançerlioğlu, , **İnanç Sözlüğü** s. 555.

³⁶ Mehmet Aydın, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005, s.666.

³⁷ Yitik, **Doğu Dinleri**, s.104

Tao'da gerçekliğe kavuşur yani karşıtlığını ve çelişkisini yitirir.³⁸ Tao yani yol, gerçektir ve hayatın annesi, eğiticisidir.³⁹

Yin ve Yang: İnsanlık tarihinin bilinen tüm bilgi ve dini kaynakları üzerinde etkisi olmuş evrenin ve doğanın işleyiş düzenini karşıt kutuplar dinamiği ile açıklayan, Çin felsefesinde ise hayatın anlamını ve değişimini ifade eden öğretilerdir.⁴⁰ Evren tasavvurunda şey, yin ve yang, dişi ve erkek, Yer ve Gök olmak üzere karşıt kutuplara sahiptir ve bu kutuplaşma hareketi başlatır.⁴¹ Bunlardan yin; karanlık, kötülük, dişi, soğuk yani olumsuz prensip, yang ise iyilik, aydınlık, erkek, sıcak yani olumlu prensiptir. Birinin diğerini tamamladığı ve dengede tuttuğu mükemmel birliği oluştururlar ve birbirine zıt prensipler olsa da birbirinin antitezi değildirler.⁴² Değişim ve kutuplaşma eş zamanlı olarak işler, karşıt kutuplar diğerinin özünü içinde barındırır, bu sebeple bir şey ne tam olarak iyi ne de tam olarak kötüdür. Hayat fenomeni de tezahürlerin arkasında gizlenmiş olan bu gücün yansımasıdır.⁴³

³⁸ Hançerlioğlu, , **İnanç Sözlüğü**, s. 613.

³⁹ Aydın, s. 744.

⁴⁰ Aydın, s. 826.

⁴¹ Mircea Eliade ve Ioan P Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 276.

⁴² Gündüz, s. 398.

⁴³ Eliade ve Couliano, s. 276.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİMYA

1.1. SİMYA’NIN KÖKENİ

Simya denince pek çok insanın aklına; sıradan metalleri altına dönüştürmek, Felsefe Taşını bulmak, Ölümsüzlük İksirini keşfetmek için değişik deneylerin yapıldığı, çeşitli deney araç gereçleri ile dolu bir ortam gelebilir. Ancak yüzlerce yıl boyunca, çeşitli coğrafyalarda, derin bilgi sahibi birçok insanın yaşamını adadığı, öğretici yönü dikkate değer, insan düşünce tarihinin ve gelişiminin önemli bir boyutu olmuştur simya.

Simya, maddeleri ve canlı organizmaları daha üstün bir mükemmellik seviyesine ulaştırmak için tasarlanan teorik ve pratik bir disiplin olarak tanımlanabilir.⁴⁴ Bilim tarihçisi Scheppard simyayı; evrenin bazı parçalarını geçici varlıklarından kurtarıp yetkinliğe ulaştırmak, metaller için altına dönüşmek, insanlar için ise uzun ömür, ruhun arındırılması ve ölümsüzlüğe ulaşmak, olarak tanımlamaktadır.⁴⁵ Simya ilmi, kimya, din, mitoloji gibi birbirinden farklı ve bağımsız konuları ayrı ayrı ele almayıp hayatın ve tezahür dünyasının birliğini ve bütünlüğünü kapsayıcı bir şekilde ele alıp hepsini tek bir zuhurun bölümleri olarak kabul etmiştir.⁴⁶

1.1.1. Simyanın Kelime Kökeni

Simya teriminin etimolojisi hakkında değişik teoriler mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre, Eski Mısır’ın yerli Hristiyan halkı olan Koptların (Kıpti) dilinde ‘Kara Ülke/Kara Toprak’ anlamına gelen ‘*khem/khemet/khema/kéme*’ sözcüklerinden kaynaklanan Arapça ‘kimiya’ sözcüğünden türemiştir.⁴⁷ Aynı zamanda Mısır’ın bir ünvanı olan keme simyacıların *materia priması* olmuş ‘kara toprak’ ifadesine bir

⁴⁴ Andrea Bernardoni “*Simya ve Kimya*”, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, (Ed. Umberto Eco), çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 506

⁴⁵ Tez, a.g.e, s. 10.

⁴⁶ Archibald Cocren, **Simya Sanatı ve Simyacılar**, çev. Murat Sağlam, Mitra Yayınları, İstanbul, 2008, s. 73.

⁴⁷ Tez, ss. 7-8.

gönderme olarak da yorumlanmaktadır.⁴⁸ Erken Grekçedeki Mısır'ın karşılığı olan *chemia*, kırmızı toprağın karşıtı olarak Nil Nehri'nin getirdiği koyu renkli toprağa verilen *kame* (kara toprak) sözcüğü, Arapçaya *al-kimiya* oradan ortaçağ Avrupa'sına da *alchymia* olarak geçmiştir.⁴⁹

1.1.2. Dönüşüm İşlemi Olarak Simya

Simyada maddeler değişik işlemlerden geçirilirken bazı dönüşümlere uğrarlar. Kem, simyada maddelerin eriyerek çürüdüğü başlangıç aşaması '*nigredo*', yani siyah evreyi karşılar. Diğer aşamalar da maddenin arıtıldığı '*albedo*' (beyaz evre), *rubedo* öncesi hazırlık evresi '*citrinitas*' (sarı) ve sürecin son aşamasını temsil eden '*rubedo*' (kızıl evre) dur.⁵⁰ Renkler sırasıyla, siyah dönüşüm yolunda maddenin ölümüyle, beyaz saf ve arınmış bir halde yeniden doğumuyla, kızıllaşmak (bazen morlaşmak) ise her zaman maddenin sonul yetkinleşmesi ile eşleştirilmiştir. Simyacılar açısından renk maddenin *pneuması* yani yaşam ruhu olduğu için daima dışsal bir özellikten öte ifadelerle sahip olmuştur.⁵¹ Simyacının ulaştığı son aşama olan Felsefe Taşı yani ölümsüzlük aşaması oldukça çileli bir sürecin sonucudur ve öncelikle maddi bedeninin engellerinin aşılması yönünde kullanılmalıdır.⁵²

İskenderiye'yi 642 yılında fetheden Araplar burada simya ile karşılaştıklarında ona 'al-kimiya', 'Kara Ülke'nin sanatı' veya 'transmutasyon sanatı' adını vermişlerdir. 'Al-kimiya' Arapçada, nesnelerin en yüksek yetkinlik derecesine ulaştırma, aynı zamanda simyacının kendi ruhunu arındırma sanatı olarak hem simya hem de kimya anlamında kullanılmaktadır.⁵³ Simyacıların maddenin mükemmelliğini yapay yollarla elde etme çabasının temelinde yatan bilgilerin çok eski hatta ilahi kökenlere sahip olduğu İskenderiye geleneğinin simya metinlerinde açıkça ifade edilmiştir.⁵⁴

⁴⁸ Titus Burkhardt, **Simya Sembolizm ve Dünyagörüşü**, çev. Mehmed Temelli, Verka Yayınları Ankara, 2017, s. 22.

⁴⁹ Öndin, s. 9.

⁵⁰ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 507.

⁵¹ Tez, s. 19.

⁵² Göktuğ Halis, **Popüler Gizemciliğin Tarihsel ve Dinsel Temelleri**, Karşı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 53.

⁵³ Tez, s. 8.

⁵⁴ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 507.

Mısır'da tanrıların ve firavunların (Mısır kralı, hem filozof hem kral hem de peygamberlik ile özdeşleşmiştir) bedenlerinin altından olduğuna inanılmaktaydı. Bu sebeple simyacıların temel amacı da sıradan metalleri altına dönüştürmek olmuştur. Zira bu soy metal kutsallıkla donanmıştır.⁵⁵ X. yüzyılda Bizans dönemine ait olan ansiklopedik sözlük Suda Lexicon'da, *chemeia* sözcüğü altın ve gümüş hazırlamak olarak tarif edilmiş, bunun yanı sıra simya ile ilgili *chrisopoeia* (altına dönüştürme), *argyropoeia* (gümüşe dönüştürme) ve *transmutation* (bir metali başka bir metale dönüştürme) sözcükleri de kullanılmıştır.⁵⁶ Simya geleneği pek çok kaynağa göre çok eskilere, hatta efsanevi Hermes Trismegistus'a kadar uzanır hatta bilimlerin ve sanatların icadı da kendisinin katkısı ile oluştuğu iddia edilir.⁵⁷

1.1.3. Ön Kimya Olarak Simya

Tarihi boyunca insanların ihtiyaçları, gerek doğa koşulları gerekse beslenme ihtiyacı gibi faktörlerin etkisiyle, yani içinde bulunulan durumlara göre değişiklik göstermiştir. Kimi zaman deri önemli bir yer kaplarken kimi zaman metalin önemi artmıştır. Deriyi işlemek, boyamak gibi aşamalarda da belirli kimyasal işlemler gerçekleştirilse de metaller daha uzun zamanlar boyunca daha yoğun bir ilgi görmüştür.

Metallerin insanlığın tarihsel gelişimindeki yerini anlayabilmek için çağlara verilmiş adlara bakmak yeterli olabilir. Bakır Çağı, Tunç Çağı, Demir Çağı gibi belirli zaman dilimlerinin isimleri bize metallerin veya alaşımlarının yaşamsal önemini vurgulamaktadır. Kesici alet veya kap kacak yapımında kullanılan bu madenlerin cevherlerinin çıkarılması, arıtılması ve işlenmesi için değişik işlemlerin gerçekleştirilmesi de şüphesiz ki bu konuda bir bilgi birikimini de yanında getirmiştir. Madenler hep önemli olmuş ancak hangi metalin daha değerli olacağı dönemin koşullarına göre değişiklik göstermesine rağmen genellikle gümüş ve altın hemen hemen tüm zamanlarda kıymetlerini korumuştur.

Simyacılar dönemin ihtiyacında öte başka sebeplerle altını en değerli metal olarak görmüş ve diğer metalleri ona dönüştürme çabasına girmişler bu nedenle de

⁵⁵ Lindsay Jones, "Alchemy", *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, USA, 2005, ss. 234-253.

⁵⁶ Öndin, s. 11.

⁵⁷ Bernardoni **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 507.

binlerce denemede bulunmuşlardır. Bu denemelerin her birinde bir işlemin nasıl yapılacağı, bunun için gerekli alet ve koşullar nelerdir gibi sorularla ilerledikleri için deneyler aşamalarında nelerin yapılmaması gerektiği, hangi maddelerin nasıl, hangi sıcaklıklarda ne tür değişimler geçirdiği gibi pek çok sorunun da yanıtı olabilecek bilgiler elde etmiş böylece kimyanın temellerini oluşturmuştur diyebiliriz.

Bu konuda yazılan kitaplarda, simyacıların yukarıda sözü geçen arayışlarına yönelik çalışmalarının yanı sıra maddelerin sınıflandırılmasını da kapsayan çalışmalar yer tutmaya başlamıştır. Aristoteles'in *Meteorologika* (Meteor Bilimi)'sında metallerin oluşumuna dair teorik bilgiler yer alırken Arapların "civa-kükürt" kuramı deneysel gözlem esinlidir. Ünlü Arap simyacı Cabir İbn Hayyan yeryüzündeki tüm metallerin gezegenlerin etkisi altında civa ve kükürten oluştuğunu ileri sürmüş, yine Arap eczacı er-Razi de mineralleri sınıflandırmıştır. 13.-14. yüzyıl Latin simyacısı Fransisken keşiş Psödo-Geber *Summa perfectionis magisterii* (Kusursuz Ustalık Kitapı)'de metalleri azalan soyluluklarına göre sıralamıştır.⁵⁸

Yine çağlar boyunca değişik bitkisel ve hayvansal malzemelerden ilaç elde etmek ve ölümsüzlük iksirini bulmak için kimi başarılı kimi başarısız sayısız deney yapılmış, böylece kimya biliminin temelleri çok bilinçli bir çabayla olmasa da atılmış ve sağlamlaştırılmıştır.

1.2. SİMYA KONUSUNDAKİ LİTERATÜR

1.2.1. Simya Konusundaki Klasik Literatür

Araştırmamıza konu olan simya ile ilgili alanda daha önceden yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bulunan simya metinlerinin tarihlerinin ve yazarının belirlenmesi ile çeşitli tartışmaların olduğu hatta bazılarının üzerindeki anlaşmazlıkların halen devam ettiği görülmektedir. Çalışmamızda değindiğimiz çeşitli dini geleneklerde simya konusundaki literatürün taranması sırasında modern dönemde simya alanında yapılan çalışmaların sanat ve özellikle edebiyat alanında yoğunlaştığını tespit ettik. Belirli geleneklerde simya deneyimi ile ilgili de değişik dönemlere ait belli başlı kaynakların öne çıktığını gördük.

⁵⁸ Tez, ss. 24-29.

Çin simyasının bilinen ilk metni de önceleri MÖ. I.yüzyılda yazılmış olan *Han Shu* XXV olarak kabul edilmiştir. Ancak ünlü Çinli tarihçi SSeu-ma Ts'ien'in (y.MÖ 165-85) *Shih Chi* 'ninde bulmuş olduğu Çin simyasının “kutsal” ve “ritüel” yönünü ortaya seren bu metnin tarihinin daha eskilere uzandığı da iddialar arasındadır. Simya altınının erdemlerini açıklayan bir başka metin de Wei Po-yang'ın ünlü simya kitabı *Ayrılmış Uygunların Birleştirilmesi* şeklinde çevrilebilecek olan *Ts'an T'ung-ch'i*'dir.⁵⁹ Ünlü simyacı Ko Hung (Ge Hong)'un uzun ömür ve ölümsüzlük üzerine yazdığı *Nei P'ien* ve simya teknikleri üzerine derlediği *Bao pu tzi/Pao-p'u tzu* (Ciddi Görünümlü filozofların Korunması Kitabı) (yaklaşık 317) kitaplarında ilaçların hastalıkları iyileştirip uzun bir ömrü sağlayabileceği ancak sadece simyasal metallerin ve bileşiklerinin ölümsüzlüğü tattırabileceği ifade edilmekteydi.⁶⁰

Çin simyasının Taoizm'den etkilenmesi gibi Hint simyası da Hinduizm'den etkilenmiş ve MÖ. 1500'lere uzanan Veda kültürüne ait, geleneksel Hint hekimliğinin temeli olan *Ayur-Veda* metinlerinde yer almıştır. Kozmik yasalarla uyumlu zihinsel, bedensel ve ruhsal sağlığın korunmasına yönelik tedavi yolları ve bunlar için gerekli ilaçların hazırlanmalarını içeren bilgiler Hintli simyacılar için hem yol gösterici hem de ölümsüzlüğün peşine düşmek için sebep olmuştur.⁶¹

Mısır uygarlığı ile ilgili Ernest Renan'ın: “Mısır gençliğini hiç yaşamamış, hiç çocukluk dönemi olmamış, daha en başında olgun ve yaşlıydı.” saptamasındaki birikim günümüze değişik şekillerde ulaşmıştır. Gerek yapıları gerekse bu yapılardaki süslemelerde veya yazıtlarda kullanılan özgünlüğü ile sadece inisiyelerin anlayabileceği sembolik anlatımlarda da aynı mükemmellik görülmektedir. Efsanevi kişilik Hermes Trismegistus'a atfedilen ve MS. II. yüzyılda Yunanca yazılan ve İskenderiye'de toplanan, sayıları binleri bulan metinlerde Hermes'in öğretilerini kapsayan aktarımlarla (Hristiyanlık Çağı'ndan üç yüz yıl önce biçimlenmeye başlamış) pek çok bilginin yer aldığı kitapçıklardan oluşup *Corpus Hermeticum* (*Corpus Hermetica*) adı altında toparlanmıştır.⁶² Hermes, oğlu Tat ve hekimlik tanrısı Asklepios arasındaki diyaloglar şeklinde yazılarak dönemin birikimini

⁵⁹ Mircae Eliade, *Asya Simyası*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, ss. 12-13 (

⁶⁰ Tez, s. 97.

⁶¹ Tez, s.100.

⁶² Cihangir Gener, *Ezoterik-Batıni Doktrinler Tarihi*, Yurt-Kitap Basım, Ankara, 2007, ss. 78-79.

aktarmada en etkili kaynaklardan olan bu eserin en çok bilinen parçası *Tabula Smaragdina* (Zümrüt Tablet)'dir.

III. - IV. yüzyıl aralığında yaşamış, antikçağ simyasının merkezindeki Mısırlı olarak anılan (Akhmim) Zosimos'a ait 28 kitapık *Kheirokmeta* isimli eser, onun külliyatını oluşturur.⁶³ Zosimos, kendisinden sonra gelecek Bizans ve Arap yazarlar için en belirgin referans kaynağını ve Helenistik dönem simya bilgilerine ulaşmak için de en zengin ve etkili kaynağı oluştururken aynı zamanda insanlığın kurtuluşu ile ilgili genel bir planla bağlantılı simya uygulamalarını da bu eserde ifade etmiştir. Bu dönemde yaşamış olan Demokritos'a ait *Physika kai Mistika* adlı eserin de bu alandaki başlıca başvuru kaynaklarından olduğu bilinmektedir.⁶⁴

Bizans simya sürecinin en önemli iki kaynağı olan *Leiden Papirüsü* ve *Stockholm Papirüsü* olarak bilinen; boya, metalürji, cam yapımı ve renk hazırlamada kullanılan teknik kimyayı açıklayan ortaçağa ait pek çok kimyasal tarifi temellerini de oluşturan papirüsler de yine bu döneme aittir.⁶⁵

IX. ve X. yüzyıl aralığında yazılmış ve simyanın kökenine yönelik bu dönemdeki çalışmalarla ilgili bilgi veren en önemli kaynaklardan birisi de *Turba Philosophorum*'dur. *Turba Philosophorum* (Filozofların Toplantısı), simyanın kökenini inceler ve simya alanındaki meseleleri görüşmek amacıyla Hermes Trismegistus, Pythagoras, Sokrates, Aristoteles, Demokritos gibi antikçağın en büyük bilgelerinin katıldığı bir toplantıdan söz eder.⁶⁶ Zamanla Latince simya metinlerinin en ünlülerinden biri olacak olan bu eser, X. yüzyılda Mısırlı simyacı Osman ibn Süveyd tarafından Yunanca bir eser modellenerek yazılmıştır. Endülüslü simyacı İbn Umeyl el-Temimi bu eseri yeniden değerlendirerek *Mushaf el-Cema'at el-Felasife* adıyla Arapça kaleme almış, XII. yüzyılda da *Turba Philosophorum* başlığıyla Latince'ye çevrilmiş ve 1572'de de Basel'de matbaa baskısı olarak yayımlanmıştır. Eser günümüze sadece Latince olarak ulaşmış olmasına rağmen kimya tarihçileri metnin özgün halinin Arapça olarak oluşturulduğunu göstermiştir.⁶⁷

Cabir bin Hayyan (721-815) tıp, astronomi, felsefe, matematik ve dönemin hakim diğer alanlarında önemli çalışmalar yapmış olsa da kimya alanında yaptığı

⁶³ Erik Hornung, *Ezoterik Mısır*, çev. İ.Yunus Soner, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011, s.49.

⁶⁴ Öndin, s. 14.

⁶⁵ Bernardoni *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 516.

⁶⁶ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 517.

⁶⁷ Tez, s.113.

alışmalar bunların arasında etkisi en büyük olanlardır. Cabir'in yazdığı eserlerin yani kllyatının (*Corpus Jabirianum*) yakın tarihe kadar 2000'den fazla eser içerdiği kabul edilmekteydi ancak Alman tarihçi Paul Kraus'un yaptığı çalışmalar bu eserlerin pek çoğunun müritlerine ve oğretilerin alıp geliştirmeye devam etmiş farklı tarikatlarca yazıldığını ortaya koymuş. Bunların en emlileri; *Tabula Smaragdina*' yı temel alan *Yüz On İki Kitap*, pek çok kısmı Latince'ye çevrilmiş *Yetmiş Kitap*, simyasının kaynaklarını tarif ettiği *On Kitap*, doktrinini bütün olarak sunduğu *Terazi Kitapları*'dır. Ancak kllyatının içeriğinin yıllara göre dağılımının yapılması mümkün olamamıştır.⁶⁸

Ortaçağın sonlarına doğru özellikle Arap istilaları ve Haçlı seferleri ile simya kültürü ile tanışan Batı dünyası da bu konuda çalışmalar yapmaya ve kitaplar yazmaya başlamıştır. Özellikle XIII. yüzyılda Fransisken manastırlarında yaygınlaşmaya başlamış buradan Oxford'a dahi geçmiş ancak zamanla kilisenin dikkatini çekip gazabına da maruz kalmıştır. Hatta Roger Bacon, *Scientia experimentalis* (Deneysel Bilim) adlı eserinde simyanın hem kuramsal hem de eylemsel yönü olması sebebiyle 'scientia duplex' (ikili bilim) olarak tanımladığı bir eser kaleme almış. Ancak gerek bu eser gerekse simya çalışmaları sebebiyle hapse atılmıştır.

1240-1311 yılları arasında yaşamış ortaçağın en büyük ustalarından "Rosarium Philosophorum" adlı eserin de yazarı olan Villeneuve'li Arnold saray hekimi olmasına rağmen kiliseyle çatışmaya girmekten kurtulamamıştır. Kilisenin l kesip bimesini yasaklaması da çalışmalarını durduramamış ve bu çalışmalardan elde ettiği gözlemlerden kükürtlü arseniğin bağırsakları kemirdiği sonucuna varmış ve elde ettiği pek çok zehiri de tedavi amaçlı kullanmıştır. Bilgiyi şeytandan aldığı gerekçesiyle yargılanmış, engizisyonun eline düşmekten kurtulmuş olsa da kitapları yakılmıştır.⁶⁹

XVIII.yüzyılda yaşamış olan Fransız kütüphaneci, rahip ve simyacı Antoine-Joseph Dom Pernety *Dictionnaire mytho-hermétique* (Mitsel-Hermetik Sözlük) adındaki eserde transmutasyondaki on iki ardışık işlemi astronomi bağlamında zodyakın işaretleri ile eşleştirmiştir.⁷⁰ Benzeri işlemler ortaçağ Hint metinlerinde

⁶⁸ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 522.

⁶⁹ Cockren, s. 21.

⁷⁰ Tez, ss. 170-171.

civayı metallerin transmutasyonunda ya da eliksir eldesinde kullanabilmek için 18 değişik işleme uğratmak gerekir şeklinde yer alıyordu.⁷¹

1.2.2. Simya Konusundaki Çalışmalar

Araştırmamıza konu olan alanla ilgili gerek yabancı gerekse yerli pek çok yayınından faydalanılmıştır. Bazıları konuyla doğrudan ilgili olan kaynaklar iken bazılarının belirli bölümlerinin kapsamı amacımızı destekler nitelikteydi. Mircea Eliade', çevirisi Lale Arslan tarafından yapılmış olan *Asya Simyası* adlı iki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde doğrudan Çin ve Hint simyalarını incelerken, ikinci bölümünde Simya Söylencesi başlığıyla genel olarak simyayı irdelemiştir.

Yine Mircea Eliade tarafından yazılmış çevirisi Mehmet Emin Özcan'a ait *Demirciler ve Simyacılar* adlı eserde de simya ve metalürji, madencilik ilişkisini ayrıntılı ve kronolojik olarak irdelenmiş, metalürjik işlemler ve bunlar sırasında ya da bunlara hazırlık aşamasında yapılması gereken ritüellere değinilmiş, simyadaki yeri ve simyayla ilişkisi ele alınmıştır.

Aynı şekilde Mircea Eliade'nin, çevirisi Mehmet Emin Özcan'a ait *Babil Simyası ve Kozmolojisi*'nde Babil simyası, kozmos, büyü, metalürji ilişkileri çerçevesini işlemiş; çevirisi Fuat Aydın'a ait *Doğuş ve Yeniden Doğuş*, çevirisi Mehmet Ali Kılıçbay tarafından yapılmış *İmgeler Simgeler*, çevirisi Cem Soydemir'e ait *Mitler, Rüyalar ve Gizemler* ve *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar* adlı eserlerde de erginlenme, inisiyasyon, simya ve bunların sembolik anlamları üzerinde durulmuştur.

Bir ortaçağ tarih uzmanı olan Umberto Eco'nun editörlüğünü yapmış olduğu çevirisi Leyla Tonguç Basmacı tarafından yapılmış olan *Ortaçağ- Katedraller, Şovalyeler, Şehirler* adlı eserin, Andrea Bernardoni tarafından yazılmış olan "Simya ve Kimya" bölümünde Mısır-Yunan, Arap, Rönesans simyalarını doğuşu, her bir alanın en etkili temsilcileri, bu temsilcilerin çalışmaları, yaklaşımları ve eserleri hakkında genel açıklamalar yapılmıştır.

⁷¹ Tez, s. 104.

Yine Arap simyası konusunda Umberto Eco'nun editörlüğünü yapmış olduğu çevirisi Leyla Tonguç Basmacı'ya ait olan **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar** adlı kitabın Andrea Bernardoni tarafından yazılmış olan "Simya ve Kimya" bölümünde Arap simyası ve temsilcileri ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Editörlüğü Umberto Eco'ya, çevirisi yine Leyla Tonguç Basmacı'ya ait **Ortaçağ- Keşifler, Ticaret, Ütopyalar** isimli eserin Antonio Clericuzio tarafında yazılmış olan "Simya ve Deneysel Kimya" bölümünde ise simyanın Rönesans döneminde geçirdiği değişimler, simyanın deneysel kimya ve simya olarak ayrılmasının netlik kazanmasına, simyanın özellikle farmakoloji ile yakın ilişkisine değinilmiştir.

Archibald Cocren tarafından yazılmış olan ve çevirisi Murat Sağlam 'a ait **Simya Sanatı ve Simyacılar** adlı eserin birinci bölümünde ise simya tarihinde önemli yer tutmuş bazı simyacıların yaşam ve yapıtları, simyanın geçirdiği değişimler ile bir nevi simyanın tarihçesi anlatılırken, ikinci bölümde simya işlemlerine ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Titus Burkhardt'ın çevirisini Mehmed Temelli'nin yaptığı **Simya Sembolizm ve Dünyagörüşü** isimli eserinde simya Hristiyanlık ilişkisi irdelenirken, gerek simya sembollerin Hristiyanlıktaki kullanımı gerekse simya sembollerinin Hristiyanlıktaki dönüşümüne dair ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ülkemizde simya konusunda yapılmış çok fazla çalışma bulunmamakta. Ulaşabildiğimiz en kapsamlı çalışma bir kimya profesörü olan Zeki Tez'in **Kimyanın Gizemli Arka Bahçesi: Simya** adıyla Hayykitap tarafından yayınlanmış olan kitabıdır. Bu eserde kah simyanın etimolojisi, kah simyanın değişik geleneklerde kullanımı, kah simya işlemlerinin süreci ve içeriği, kah ön-kimya olarak simya ve bu süreçte kullanılmış olan madde ve malzemelerin isimleri, kullanım alanları gibi çok değişik konular işlenmiştir.

Nilüfer Öndin tarafından yazılmış, Hayalperest Yayınevi tarafından ise yayınlanmış olan **Rönesans ve Simya** adlı eser de ülkemizde bu alanda yazılmış olan çalışmamıza destek diğer bir kaynaktır. Bu kaynakta simyanın büyük işi *opus magnum*, *opus magnum*'un konusu olan *materia prima*, simya işleminde değişik aşamaları ifade eden nigredo, albedo, citrinitas, rubedo gibi kavramlar incelenmiş, Hermes Trismegistus'un simyadaki önemi belirtilmiş, özellikle Rönesans simyasında

önemli yer işgal etmiş kişilere vurgu yapılmıştır. Simyanın amacına ve sanat eserlerine, bu eserlere hangi sembollerle yerleşmiş olduğuna da açıklamalar içeren bir eserdir.

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI DİNİ GELENEKLERDE SİMYA

2.1. ÇİN SİMYASI

Çin simyasının kutsal ve ritüel yönünü ortaya koyan ilk metin ünlü Çinli tarihçi Ssea-ma Ts'ien (y. İÖ 163-85) tarafından bulunmuştur, ki bu aynı zamanda Çin simyası ile ilgili varolan ilk metindir. Metnin içeriğinde; simya işlemi gerçekleştirilirken bazı dinsel törenlerin yapılması gerektiği, elde edilen altının yenmesi halinde ömrün uzayacağı ve bu yeni yaşamın kutsanmışlarla doğrudan iletişimi sağlayacağı şeklindeki ifadeler yer alır. Simya altını ile yapılan kap kacaklardan yiyecek ve içecek tüketilmesinin de ömrü uzattığı şeklindeki yaklaşımlarla simya altınının büyüsel erdemlerinden bahsedilir. Çin simyasında, simya işlemiyle üretilen altın doğal altından üstündür. Çünkü Çinlilere göre maddeler toprakta saf olmadıklarından yiyeceklerin sindirilmesi için nasıl pişirilmesi gerekiyorsa madenler de 'pişirilmeli'dir.⁷²

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılabacağı üzere, Çinli simyacı altını zengin olmak için değil, 'iksir'e yani ölümsüzlüğe ulaşmasını sağlayacak sıvıya dönüştürmek için istemektedir.

Çin bilimcilerin en aydını ve en bilgisi Berthold Laufer'in yazdığı gibi "Çinliler simya işlemlerinden, yani süblimasyon ve dönüştürme işlemlerinden elde edilen altının günahlardan kurtulma ölümsüzlük uğruna verilen mücadelede üstün bir etkinliğe yaşamsal öneme sahip olduğuna inanırlardı; altını bir maden olarak istemezlerdi, istedikleri bedeni tinselleştiren aşkın niteliğe sahip altındı."⁷³

Altının soyluluğu aynı zamanda olgunlaşmış olmasından kaynaklanır. Metallerin hızla evrim geçirmelerine ilişkin düşünce Çin'de çok eski zamanlardan beri mevcuttur. Simyacı zamanın ritmini hızlandırarak doğanın işine yardım eder ve metallerin büyümesine yardım eder; yeraltı rahminde bırakılırsa bütün metaller altına dönüşecek, ancak yüzlerce, binlerce yüzyıl sürecektir. Simyacı, doğanın işini kaldığı yerden sürdürür ve tamamlar, aynı zamanda da kendini yaratmaya çalışır.⁷⁴

⁷² Eliade, *Asya Simyası*, ss. 12-13.

⁷³ Eliade, *Asya Simyası*, s. 14.

⁷⁴ Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, s. 54.

Bu sürecin amacı ister maddi isterse manevi boyutta: “Fiziksel ve tinsel arın(dır)ma... Simya bir arıtma arındırma işlemidir...Bu arındırma sürekli döngüdeki çözme ve birleştirme ile gerçekleştirilir.”⁷⁵

Doğanın amacı madenlerin tamamlanması, nihai olgunluğa erişmesidir. Altın olgunlaşmış diğer metaller sıradan, yani çiğdirler; ancak altına dönüşmek onların yazgılarında vardır. Simyacı doğanın amacını gerçekleştirmesine; dölünün (madensel, bitkisel veya insansal) en üst olgunluk, ölümsüzlük, mutlak özgürlük idealine ulaşmasına yardım eder. Altın son derece tinsel bir simgecilikle yüklüdür; ölümsüzlüktür, egemenliğin ve özerkliğin sembolüdür.⁷⁶

Antik Çinliler için metalürji dindışı bir uğraş değil, aksine sadece kutsal ayinleri bilen belli kişilerin ilgilenebileceği bir uğraştı. Ancak mesleğin ayinlerini bilen saf bir insan fırın kurabilir ve maden filizlerine ulaşmak için dağları kazabilirdi. Çünkü fırınlarda madenlerin doğuşu gibi kutsal bir yaratı gerçekleşmekteydi. Ayrıca insan ve maden arasındaki kutsal bağlar, bir yerdeki bitki örtüsüyle buradaki madenler arasındaki uygunluk, bir maden filizinden bir madenin yeniden doğuşunun gizemi, gizemci bir yöntem olarak simyayı yaratarak Çin halkının tinsel yaşamını şekillendirmiştir.⁷⁷

Çin simyasını anlayabilmek için, kuşkusuz ki Çin kültürünü ve kültürün ruh ve dünya ile ilgili temel kavramlarını da anlamak gerekir. Simya, Taocuların da özellikle ölümsüzlüğü ararken kullandıkları yöntemlerden biriydi. Taoculuk, Çin tarihinde Han hanedanı döneminden (MÖ. 206 – MS. 220) günümüze kadar sürdürülen düşünce sistemidir. Temel kavramı Tao, tükenmeyen, yorulmayan, görülmeyen, işitilemeyen, yalnızca mistik yolla kavranabilen her şeyin kaynağı; ‘her şeyin anası’ şeklinde isimlendirilir. Tao’dan Tai-chi (bir) doğar, Tai-chi’den Yin ve Yang (iki); ikiden su, toprak ve hava (üç); bunlardan da alemdeki tüm varlıklar oluşur, yani her şey ondan doğar.⁷⁸

Çin inanç sistemindeki iki temel öge olan Yin (dişil) ve Yang (eril) yeryüzü ve kozmostaki tüm maddelerde, değişen oranlarda (kimisinde yin baskınken, kimisinde yang olmak üzere) bulunmaktadır. Ancak, başka bir dile aktarılması çok güç olan,

⁷⁵ Ayşe Erel, **Çağdaş Plastik Sanatlarda Tinsel Öge Sanatçı Olarak Şaman**, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s.7.

⁷⁶ Eliade, **Asya Simyası**, ss. 55-56.

⁷⁷ Eliade, **Asya Simyası**, ss. 25-26.

⁷⁸ Yitik, **Doğu Dinleri**, s. 218.

evrensel ilke, yol, hakikat gibi içerikleri barındıran, Tao, zamanla yang'la özdeşleştirilmiştir. Sıradan madenlerin, soylu ve ışıltılı altına dönüştürülmesi, madenlerdeki yin'in azaltılıp yang'ın arttırılması ile mümkündür, çünkü bir maddede yang ne kadar baskınsa madde o kadar soyludur. Yapay simya altını da doğadaki altından üstündür, çünkü simyadaki arındırma işlemleriyle içerisindeki yin'in tamamı arındırılmıştır.⁷⁹

Yapısında yang içeren maddeleri bünyesine alan herkes kozmik ilkenin açıklık, sağlık, güç, uzun ömür, ölümsüzlük gibi erdemlerine de sahip olur ve bu erdemler tinsel, biyolojik ve toplumsal düzeyde kendilerini gösterirler. Bu sebeple Çinliler en eski çağlardan beri gerek üstlerinde taşıyarak, gerekse tüketerek bu tür maddelerle donanmışlardır. Ünlü simya metinlerinde de “Eğer yaşamını beslemek için mümkün olan her şeyi yapıyorsan, kutsal ilaçlar almalısın.” şeklinde ifadelerle yer verilmekteydi.⁸⁰

Altın, yeşim taşı gibi yang açısından zengin maddeler içerdikleri büyüsel erdemlerden başka gök ve güneş ilkelerinin de simgeleridir ve bunları taşıyanlara uzun ömür ve mükemmel bir sağlık getirmenin yanı sıra tüm evrenle barışık olunmasını sağlarlar. Ayrıca yaşamdan sonra da büyüsel erdemlerini kaybetmezler ve temsil ettikleri güçle ölünün bozulmadan, dağılmadan kalmasını sağlarlar.⁸¹

Bitkilere ve madenlere rahim olan verimli toprağın simgeleri de olan yin içeren maddelerin sonsuz dönüşümü, sonsuz yanmayı sağlamak, her şeyi toza çevirip yeniden toprağa döndürmek, dağılmayı daim kılmak gibi bir işlevi vardır. Yang ilkesinin özünü temsil eden, eril ilkenin bir arada tutma erdemini de içeren yeşim taşı ise bu bölünme, değişme, dağılma işlemine karşı mücadelede kullanılır.⁸²

Yeşim taşının Çin'in toplumsal ve tinsel yaşamında oynadığı evrensel rol (kahramanların yeşim taşı ile süslü kemerler takmaları, imparatorların sıvı yeşim taşı içmesi vb.) anlaşılmadan, simyanın tüm Çin geleneğine organik olarak bağlı olduğunun; bir bilim ve ön-kimya olmadığının değerlendirilemeyeceğini ve anlaşılamayacağını ifade eder M. Eliade. Buradan da anlaşılaacağı üzere Çin simyası bilimsel temeller üzerine değil daha çok tinsel temeller üzerine yükselmektedir.

⁷⁹ Eliade, *Asya Simyası*, s. 15.

⁸⁰ Süleyman Turan ve Emine Battal, *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler*, STS Yayınları, Rize, 2015, s. 105.

⁸¹ Eliade, *Asya Simyası*, s. 18.

⁸² Eliade, *Asya Simyası*, s. 19.

Çinlilerin çok sabırlı bir halk olması fiziksel ve biyolojik olaylarla ilgili pek çok olguyu keşfedip bir araya getirmesine sebep olmuş ancak simya hiçbir zaman olgular üzerine kurulan bilimlerden olmamıştır. Çinliler için simya, insanın ölümsüzlüğü aradığı ruhsal bir arayış ve yaşamın kurallarına ilişkin erdemleri özümsemiştiği bir teknik olmuş ve hep böyle kalmıştır.

Çin simyacılarının, sekiz mükemmel maddeden oluşan formülü (içerisinde zencifre, doğal arsenik sülfür, sarı zırnık, boraks da içeren, hem “iksir” hem de “felsefe taşı” olarak bilinen) altın yapmak için de kullanmalarının en önemli sebeplerinden birisinin de metinlerde sözü geçen “altının” mistik bir değere sahip olması ve bunun özümsemişinin ölümsüzlüğe ulaştıracağına dair bilgidir. Yani simyacıları heyecanlandıran altının kıymetli maden olarak değerinden ölümsüzlük rüyasıdır. Yoksa Çin’de zaten bol miktarda bulunan altın değerli ve büyümlü bir maden olarak görülmemiş; buna karşın zencifre (HgS) ise çağlar boyunca Çinliler için kıymetli olmuştur.⁸³

Zencifrenin, kanın yani yaşamsal sıvının renginde olması; yaşamsal erdem bakımından zengin, hayat veren ve dolayısıyla ölümsüzlüğe ulaşmada da temel, tılsımlı bir madde olarak kabul edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Tarih öncesi dönemlerden beridir de aristokratların mezarlarında kullanılarak bunların ölümsüzlüğe ulaştırılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak zencifreyi kırmızı renginin yanı sıra ateşe atıldığında tüm madenlerin ruhu sayılan cıvaya dönüşmesi - yin’le özdeşleşen cıvanın aksine yang taşıyıcısı olarak görülmesi - de ölümsüzlük aracı yapmıştır.

Eliade, F.de Mely’nin *L’Alchimie chez les Chinois*’da (*Journal Asiatique*, 1895, cilt II, s. 314-340) sarı zırnığın Çin simyasının gerçek temeli olduğunu söylemesine atfen, Çin simyasının tarihsel kökeninin zencifrenin yapay yollarla hazırlandığı dönemlere, “organik” kökeninin ise ölümsüzlük arayışına uzandığını ifade eder. Simyanın oluşum ve gelişiminde yapay zencifre elde etme arayışının kayda değer bir yeri olmasına rağmen metalürjinin keşfedilmesinin de çok önemli rolü olmuştur. Metalürji kutsal bir etkinlik olarak görülmüş ve bundan ritüeller, efsaneler doğmuştur.

⁸³ Eliade, *Asya Simyası*, ss. 23-24.

“Antik Çinliler için metalürji dindışı ve pragmatik bir uğraş değildi, yalnızca ayinleri bilen belli kişilerin ilgilenebileceği kutsal bir uğraştı. Fırınlara bir tür yargı yerleriydi, çünkü burada madenlerin “doğuşu” gibi bir yaratı edimi, kutsal bir gizem gerçekleştirilmekteydi. Fırınlara erdemi ortaya çıkarabilirdi, şüpheli kişinin fırına atılması gerektiğini söyleyen inançlar vardı. Ancak mesleğin ayinlerini bilen saf bir insan fırın kurabilirdi, çünkü bu bir erdem işiydi.”⁸⁴

İnsan ve madenler arasındaki kutsal bağlar- maden cevherlerini dağdan kazarak çıkarmayı, maden filizinden madenin yeniden doğuşundaki sihri, bitki örtüsü ile oradaki madenler arasındaki uygunluğu da kapsayan – gizemci bir yöntem olarak simyayı ortaya çıkaracak olan bir halkın ruhsal yaşamını şekillendirmiştir. Zincifrenin civayı oluşturmaya gibi, dönüşüm, yeniden diriliş, örtülü bir biçimde transformasyon ve ölümsüzlük sezgilerinin gelişmesine neden olmuştur. Aynı zamanda söylenceler, hikayeler ve bir ırkın inanç dolu öyküleri, kozmik kaygılarını aşma çabası olarak kurallarla yakalanmaya çalışılan uyum gayretini görüyoruz Çin simyasının kutsal kökenlerinde.

Ölümsüzlük hapı yani zincifreyi yetiştiren simyacı kendi içine dönüp, varlığın en gizli yurduna girerek bilinçsizliğin Kaos durumuna ulaşır. Meditasyonun yarattığı bu bilinçdışı durumun Batı simyasındaki *materia prima* yani ilksel maddeye benzerliği sadece cevherin ilk hali olarak değil aynı zamanda simyacının içsel deneyimi olarak da anlaşılmaktadır. Çinli simyacılar kozmogonin yeniden canlandırılması, dünyanın kökenine simgesel iniş, rahme dönüş yani dünyanın yaratılışının ritüel olarak içeren ve insanları sağaltmak için kullanılan arkaik terapi yöntemini de bu amaçla kullanmak yerine yaşlılık ve ölümden korunmak için kullandılar.⁸⁵

Tıpkı ölümsüzlük arayışı gibi sonsuz gençlik ile ilgili söylenceler de simyacılar tarafından kullanılmış ve simyaya dahil edilmiştir zaman içerisinde. İnsanların yaşam serüvenlerini anlatan efsanelerde sözü geçen “kutsanmışlar adasının” ölümsüzlük otu, ömrü uzatmaya yarayan simya eczalarıdır artık. Ancak simya işlemi, ölümsüzlük arayışındaki bir çabayı sembolize ettiği ve kutsal olduğu için, tam bir saflık içinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dindışı her şeyden yalıtılmış, her işlem öncesi oruç tutulmuş, adaklar adanmış yani çileci ve ayinsel

⁸⁴ Eliade, *Asya Simyası*, ss. 25-26.

⁸⁵ Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, s.132.

hazırlıklarla simyacının ruhen ve bedenen arınmış olması gerekiyor simya işlemi yapılmadan önce.

Sözü edilen arınmalar sırasında Çin simyacıları, Hintlilere özgü ancak Taocu çevrelerde de yaygınlaşan yoga tekniği ile nefesini düzenlemeliydi. Hatta bu yöntem sürekli olarak uygulanır ve yeterli nefes tutma süresine ulaşırsa, Pao Pu-tzu adlı Çin simyacısının yazdıklarına göre yaşlı olan bir kişinin genç haline gelmesi mümkündür.⁸⁶ Nefesin dönüşüp, bir embriyo gibi alınmaya başlanmasının bir olgunluk belirtisi olduğu kadar vecd halini de yansıtmaya, nefes alma tekniğinin organik ve tinsel dönüştürücülüğünün göstergesidir.

Felsefe taşının Çince de pek çok farklı isimle anılmasından da anlaşılacağı üzere biri tinsel diğeri pragmatik uygulamaya yönelik iki tür teknik karşı karşıya olduğu görülmektedir. İlki: *lien tan* (dönüşüm ilacı), *wai tan* (dışrak ilaç), *chin tan* (altın ilacı) olarak anılan kökleri Çin halkının tinsel yaşamının merkezinde yer alan dönüşüm sanatı iken diğeri *hsien tan* (ölümsüzlük ilacı) ve *shen tan* (tanrısal ilaç) olarak bilinen, İskenderiye simyasının bazı türlerine paralel olarak gelişmiş, simyanın gizemci yönünü ifade eder.⁸⁷

X. yüzyıldan sonra bazı madenler insan vücudunun bazı bölümleri ile özdeşleştirilmeye, laboratuvar malzemeleri ile çalışmak yerine insan vücudu üzerinde çalışılmaya ve buna bağlı olarak da simya, meditasyon, ruhsal eğitim ve zihinsel arınmalarla özdeşleşmeye başlamıştır. Daha önceden olduğu gibi simya altınının erdemleri ile özdeşleşip onunla bir olmaktansa bedeni ve tinsel yaşamı saf olmayan adi bir maden olarak görüp bunları, saf, özerk ve ölümsüz bir hale getirmek amaç olmuştur.⁸⁸

Çin’de özellikle MÖ II. yüzyıldan itibaren, ruha yönelik ölümsüzlüğü arayan tekniğe paralel olarak daha çok madenlerin dönüştürülmesi ile ilgilenen bir tekniğin doğmaya başladığı ve her ikisinin de simya olarak anıldığı gözlenmiştir. Ölümsüzlüğü sağlayan *tao* erdemine kavuşmak, tamamen sağlıklı olma iradesi giderek Çinli simyacıların uyguladığı dua ve çile çekmeye yani gizemciliğe dönüşür.

⁸⁶ Eliade, *Asya Simyası*, s. 31.

⁸⁷ Eliade, *Asya Simyası*, s. 34.

⁸⁸ Eliade, *Asya Simyası*, s. 35.

Simyanın çileci ve tefekkürücü bir tekniğe dönüşümü Zen okulunun uygulamaları ile Budist Taoculuğa evrilmiştir.⁸⁹

2.2. HİNT SİMYASI

Hindistan'da da bazı çilecilerin ve yogilerin bazen bitki bazen de mineral kökenli (civadan elde edilen), ömrü uzatmaya yönelik simya reçeteleri hazırladıkları bilinmektedir. Çin simyası gibi Hint simyası da ruhsal tekniklerle bütünleşen deneysel tekniklere pek önem vermeyen, büyüye ve dine bağlı bir yapıya sahiptir.

Hintli çileci simyacılar da gizemciliğin sürekli unsuru olan uzun ömür ve ölümsüzlüğü amaçlıyorlar, insan yaşamını kolaylaştırmayı hedefleyen büyüsel tekniklerden bahsediyorlardı. Simya reçeteleri bazı gezgin çilecilerce veya bazı tarikatlarca (Tantracılar gibi) biliniyor ve uygulanıyordu. Ancak ister simya altını ister civa türevi olsun simya eczaları Çin ve Hindistan'dan başka yerlerde yutulmuyordu.⁹⁰ Havada uçmayı sağlayan yoga uygulamaları gibi açıklamalar simya kitaplarında yer alırken yoga teknikleriyle simya teknikleri arasındaki sıkı ilişki de bilinmekteydi.⁹¹

El Biruni'nin Hindistan üzerine yazdığı kitapta,

“Sihir bir nevi ustalık ve kurnazlık ile eşyayı gerçekte bulunduğu halin dışında göstermektir. Bu anlamdaki sihir insanlar arasında çok yaygındır. Ama sihir, halkın anladığı şekilde imkansız bir şeyin ortaya çıkarılması olarak anlaşılırsa, gerçekliğin sınırlarını aşan bir şey olur. İmkansız olan ortaya çıkarılamayacağı için de yapılan iş aldatmacadan başka bir şey olmaz. Bundan dolayı bu manadaki sihrin ilimle ilişkisi söz konusu değildir. Sihir türlerinden biri de, alkemi/simyadır.”

ifadeleriyle simyadan bir tür sihir, bir gizli ilim olarak bahsetmiştir.⁹²

Simyaya Hintlilerin özel bir ilgi göstermediğini, fakat toplumun ilgi gösterip göstermemesinin de zeka veya cehaletle açıklanamayacağını, çünkü pek çok zeki insanın kendini simyaya verdiğini, ancak bu insanların simya ilmini abartmalarından dolayı kınanmamaları gerektiğini çünkü onları buna sevk eden şeyin hayrı elde

⁸⁹ Eliade, *Asya Simyası*, s. 36.

⁹⁰ Eliade, *Asya Simyası*, s. 41.

⁹¹ Eliade, *Asya Simyası*, s. 44.

⁹² Biruni, Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed. *Tahkiku Ma Li'l-Hind Biruni'nin Gözüyle Hindistan*, çev. Kıvameddin Burslan, Ali İhsan Yitik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 125.

etmek ve kötülükten kaçınmak konusundaki hırslarının olduğunu ifade etmektedir El-Biruni.

Simyacıların kendilerinden olmayan kişilerle ilişki kurmama çabaları ve sanatlarını gizlemeye yönelik özenlerinden dolayı, Hintlilerin hangi yöntemleri takip ettikleri ve hangi temel maddeleri kullandıkları, bu maddelerin hayvansal veya bitkisel olduklarının öğrenilmesini güçleştirmiştir. Maddenin arıtılması, yakılması, tahlil edilmesi ve cilalanması yani *talaka* edilmesi gibi kavramların kullanılması, Biruni'yi Hintlilerin simyanın minerallerle ilgili yöntemine eğilim gösterdiğini düşünmeye yöneltmiştir.⁹³

Biruni eserinde altın anlamına gelen *rasadan* türetilmiş olan *Rasayana* adında simyaya benzeyen ancak sadece Hintlilere özgü bir ilimden söz etmekte. Belirli tıbbi işlemler, uyuşturucular ve bitkilerden elde edilen macunlarla hayatından ümit kesilmiş insanlara şifa veren, yaşlıları gençliklerine döndürdüğü gibi saçlarını yeniden siyahlaştıran, duyularına gençliklerindeki keskinliğini kazandıran, insanların ömürlerinin uzatan bir ilim.⁹⁴

Rasayana adı altında toplanan simya işlemleri, ruhun arınması ve bedenin özsöz dönüşümü amaçlayan tinsel bir ilkedan kaynaklanmaktadır. *Rasayana*, Tantracılıkla doğrudan ve sıkı bir bağ kuran ruhsal bir tekniktir. Laboratuvar deneyleri veya ön-kimya teknikleriyle ilgili değildir. Simya Tantralarından kalanlar İslamiyetin en az etkili olduğu Nepal, Hindistan'ın güneyinde ve Tamil *sittari*lerinde bulunmaktadır. *Sittari*'ler, Çin'deki *yin* ve *yang*'a benzer olarak maddeleri (*sakkaru*), erkek (*an-sakkaru*) ve dişi (*pen-sakkaru*) olarak ayırmaktadır.⁹⁵

Yogatattva-Upanisad'da, yoga yapmaya başlayan kişinin karşısına çıkan zorluklardan ilkinin simya olduğundan bahsedilir, ancak daha sonra demirin dışkı yardımıyla altına dönüştürülmesi gücü *siddhi* 'ler (büyüsel güçler) arasında sayılır. Ayrıca Hint folkloruna ait bazı anlatılarda, çilecilerin bir takım bitkileri kaynatarak elde ettikleri sıvılarla bronz veya başka metalleri altına dönüştürdükleri ifade edilir. Günümüzde de Hindistan'da uzun ömrün sırrının ve madenlerin dönüştürülmesine dair gizlerin bazı yogiler tarafından bilindiğine inanılmaktadır.⁹⁶

⁹³ Biruni, s. 125.

⁹⁴ Biruni, s. 126.

⁹⁵ Eliade, *Asya Simyası*, s. 48.

⁹⁶ Eliade, *Asya Simyası*, s. 50.

Sanskritçe edebiyatta maden kimyasıyla ilgili bilgiler, ister İslamiyet aracılığıyla gelmiş isterse Hindistan'da keşfedilmiş olsun, Tantracılıktan önce yer almıştır. Ancak Tantracıların ilgilendikleri bilimsel bilgilerden ziyade madenlerin mitsel veya kozmik değerleridir. Simya, yaşam iksirini ararken, sağlıklı ve ölümsüz bir bedene ulaşmayı hedefleyen Tantracılığa ve hatha-yogaya yani Hindistan'ın ölümsüzlük arayışındaki tinsel tekniklerine yakınlaşmıştır. Nihayetinde, gizemci yani kurtuluşa ulaştırma işlemleri ile ilgili simya ile Tantarıcılık arasındaki organik bağın varlığı görülmektedir.⁹⁷

Hindistan'da civa kullanım dönemine bağlı olarak İslam simyasının Hint simyası üzerindeki etkisi olduğundan daha fazla sanılmıştır. Ancak Budist yazılarda simyaya yapılmış olan göndermeler ve Tantraların tarihlerinin tam olarak saptanması ile simyanın bölgede İslamiyetin etkili olmasında yani Arap simyasının gelişinden çok önce tanındığı görülmüştür. Civanın Tantracılıkta etkin bir role sahip olduğu ve Tantracılığın en etkili olduğu bölgelerin İslamiyetin en az etkisinde kalmış olan bölgeler olduğu bilinmektedir.⁹⁸

Civa, Hindistan'da Sanskritçe kaleme alınıp günümüze dahi ulaşmış olan *Bower Manuscript* adlı en eski tıp incelemesinin yazıldığı dönemden yani IV. Yüzyıldan beri bilinmektedir. En eski belgelerden olan *Kubjika-Tantra*'da, *parada* (civa), yaşam gücünü veren ilke olarak geçer. *Rudrayamala Tantra*'nın IV. kitabında, simyacı çırağının Şiva'ya tapması ve onu efendisi olarak kabul etmesi öğütlenirken, Şiva'dan da "civa tanrısı" olarak söz edilir.⁹⁹ Aynı kitapta, sadece hakikati sevenlerin günaha eğilimlerini yenebileceği, kendi kendisinin efendisi olabileceği ve belli rejimlere göre yaşamayı öğrenmiş olanların kimya işlemleri ile uğraşabileceği, belirtilmektedir. Bu kişilerin civayı (yaşam gücünü veren ilke) sabitlemesi yani öldürmesi, pıhtılaştırması, gizemci bazı metinlerdeki anlamı ile uçuculuğunun azaltılmasının tinsel anlamı; dinamik ilkenin, durağan kutsal bir ilkeye dönüştürmesidir.

Civanın akışkanlığının azaltılması, yoganın nihai amacı olan, hiçbir oluşum ve değişimin olmadığı durağan bilinç haline gelme ile eşdeğerdir.¹⁰⁰ Sabitlenmiş civa

⁹⁷ Eliade, *Asya Simyası*, s. 51.

⁹⁸ Eliade, *Asya Simyası*, s. 54.

⁹⁹ Eliade, *Asya Simyası*, s. 53, 54.

¹⁰⁰ Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, s. 144.

arayışı ruhun ölümsüzlüğe yani özgürlüğe kavuşma arayışı ile de aynıdır aynı zamanda.

Yukarıda belirtilen sabitleme gibi işlemler kimyasal işlemlerdir. Ancak bu tür ifadeler simyanın metafizik işlevlerini laboratuvar deneylerine terk etmeye başladığı geç dönemli metinlerde yer almaya başlamıştır. Bununla beraber Tantracılığa - tarihsel ve yapısal açıdan- sıkı organik bağlarla bağlı Hint simyası, uygulamalarında ve simgelerinde, çile yaşamına, meditasyona ve gizemci tekniklere yani yerli kültüre ait birçok unsur barındırmaktadır.¹⁰¹ Bir başka ifade ile Hint simyası bir ön-kimya değildir ve yapılan bütün kimyasal işlemlerin de nihai amacı Hatha-yoga ve Tantracılığın amaçları ile özdeş; daha önce de ifade edildiği gibi bedenin dönüştürülmesi ve özgürlüğün elde edilmesidir.¹⁰²

Psiko-mental yaşamı ve bedeni üzerinde çalışan yogi ile maddelerle çalışan simyacı arasında saf olmayan maddeleri arındırma, kusursuzlaştırma yani 'altına' ölümsüzlüğe ulaştırmayı amaçlama gibi çok belirgin bir benzerlik söz konusudur. Yogi, doğanın daimi oluşum yasalarını aşarak edimsizliğe dönüştürmeyi başarır. Oysa ki edimsizlik, yaşamın ve yaşayan maddeye değil zihnin varlık kipine aittir. Simyacı da doğanın etkin süreçlerine müdahale ederek yavaş dönüşümleri hızlandırarak onun kendi yazgısından kurtulmasına yardım eder. Yoginin köleleştirici duygusal yaşamdan çile yoluyla çıkmaya ve ölümsüz arı tine ulaşmaya çalışması gibi simyacı da yoginin bedenine yaptığı şekilde metalleri değişik arındırıcı işlemlerden geçirerek sembolik olarak ölümsüzlük demek olan altına dönüştürme gayretindedir.¹⁰³

Tibet'e Tantra okullarının Budist keşişleri tarafından çok erken dönemlerde sokulmuş olan simyanın her zaman tinsel bir işlevi olmuştur. Altın ve incilerin kutsal erdemlerinden Vedalar'da da bahsedilir. Altının yutularak veya dokunularak insanlara kazandırdığı kutsal erdemlerden Hintli simyacıların metinlerinde sıklıkla söz edilir. Elmas (*Vajra*) kırılmaz görüşüyle, ölümü yenen, yıldırım gibi pek çok büyüsel, ayinsel anlama sahip olmasının yanında Buddha'nın Tantracılıktaki adıdır aynı zamanda. Simyanın kurtuluşa ulaştıran işlevlerini ortaya koyan bu durumlardan

¹⁰¹ Eliade, *Asya Simyası*, s. 57.

¹⁰² Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, s. 146.

¹⁰³ Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, s. 141.

da anlaşılacağı üzere hangi yoldan olursa olsun amaç özgürlüğe yani ölümsüzlüğe kavuşmak olmuştur.¹⁰⁴

Simyanın dindışı etkisi, bitki kökenli iyileştirme tekniklerinden sonra mineral kökenli iyileştirme geleneğini başlatma gibi, Hint tıp biliminde de görülmektedir. Hintli simyacılar da Batılı meslektaşları gibi alışıldık durumun dışına çıkıp maddenin yapısına dair bilgilerini genişletmek amacıyla deneyler yapmaya başlamış, bilimsel düşünce üretiminde bulunmuş hatta pek çok keşfi de daha önce yapmıştır. XII. Yüzyıldan itibaren madenlerin analizinde alev renginin önemini, Paracelsus'tan üç yüzyıl önce madencilik işlemlerini bilmekteydiler.¹⁰⁵

Hintlilerin bilimsel keşifler yapabildikleri ve mükemmel metalürji bilgileri olduğu Kutab'daki bin beş yüz yıllık demir kubbeden de anlaşılmaktadır. Kimyasal analizlerin kullanılan demirin hiçbir katkı maddesi olmadığını kanıtladığı bu kubbe XVIII. yüzyıla kadar tüm zamanların en büyük kubbesi olmuştur.¹⁰⁶

Antik Hindistan'ın en gelişmiş alanlarından biri olan metalürjinin başka ülkelerde olduğu gibi burada da kutsal bir uğraş olduğu Rigveda'da yer alan gizem, büyü ve madencilik arasındaki ilişkileri betimleyen ifadelerden de anlaşılmaktadır. Bu dönemde maden cevherlerinin kullanımı daha önceki dönemdeki bitkisel madde kullanımının yerini almıştır ve daha empirik yöntemler ortaya çıkmıştır.

Fakat sadece deneyin önemi vurgulandı diye simyacının bilimsel bir çalışma yapmış olduğu söylenemez. Çeşitli bitkisel ve madensel maddeler üzerinde gerçekleştirilen işlemlerin yapısını anlamlandırabilmek için 'cevher'in Hintliler için ne ifade ettiğinin bilinmesi gerekmektedir. Cevher, ezeli maddenin yani *prakti* nin tezahür aşamalarını temsil eder. Dolayısıyla bir Hintli simyacı için cevherler üzerindeki işlemler sadece basit birer kimyasal işlem olamaz çünkü bunlar *karmayı* ilgilendiren eylemlerdir ve kati tinsel sonuçlara yol açarlar.¹⁰⁷ *Karma* Hinduizm'de *samsara* denilen doğum-ölüm-yeniden doğuş döngüsündeki ruhun hareketini düzenleyen prensiptir ve karmayı gözetmeyen birisi Hindu olarak kabul edilmez.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Eliade, *Asya Simyası*, s. 61.

¹⁰⁵ Eliade, *Asya Simyası*, s. 59.

¹⁰⁶ Eliade, *Asya Simyası*, s. 63.

¹⁰⁷ Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, s. 152.

¹⁰⁸ Yitik, *Doğu Dinleri*, s. 29.

2.3. YUNAN-MISIR GELENEĞİNDE SİMYA

Günümüzde simya dönemlerini kendi içinde sınıflandırmak gerekirse Mısır-Yunan simyası M.Ö.1-7.yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Mısır’da Hz.Musa’nın çağdaşı olan, hatta onunla özdeşleştirilen¹⁰⁹ Mısırlılara göre bütün sanatların ve bilimlerin kurucusu olan Hermes Trismegistus tarafından simya bilimi insanlara verilmiştir.¹¹⁰ Efsanevi Mısır bilgisi Hermes Trismegistus’un Mısır Tanrısı Thoth ve Grek Tanrısı Hermes’in sentezinden tezahür ettiği fikri kabul görmektedir.¹¹¹

Evrensel bilgeliğin Tanrısı Thoth yazının ve matematiğin mucididir. Ay Tanrısı sıfatıyla Güneş Tanrının gece bölümünün temsilcisi, ayın ve yıldızların düzenleyicisi olarak kozmolojik öneme sahiptir. Aynı zamanda ruhları taşıma görevi de ona aittir ve her türlü gizeme hakim olduğundan büyü ustası olarak da anılmaktadır.¹¹² Yazının ve büyüün tanrısı Thoth, Tanrıların Tantısı ve bereketin sembolü olan Osiris’in parçalanmış organlarını büyü sözler ve kendine özgü yöntem ile yeniden canlanır ve yine Thoth’un ağzından çıkan ‘büyük bir sözle’ göğün tanrısı olur.¹¹³ Grek Tanrısı Hermes diğer adıyla Merkür de baş Tanrı Zeus tarafından ulak olarak seçilmiştir, böylece Zeus’un buyrukları tanrılara ve insanlara Hermes aracılığıyla ulaşacaktır. Ölülerin ruhlarını Hades’e götürmek de onun görevi olacak ve bu görev ona Psykhopompos yani ruhlar kılavuzu adını kazandıracaktır.¹¹⁴

Mısır dilinde Hermes, “aydınlanmış-nurlanmış insan” bir başka deyişle Kamil İnsan anlamına da gelmektedir. İbraniceye “Hiram” yine Kamil İnsan, Türkçeye de “erme-ermiş” olarak geçmiştir. Arapçadaki Rahim ve Rahman sözcüklerinin de aynı kökten geldiği düşünülmektedir. Bazı yazarlarca HeRa-Smus şeklindeki yazımında yer alan Ra’nın Güneş Tanrı’yı yani ışığın kaynağını işaret ettiği ifade edilmektedir.¹¹⁵ Günümüzde metin yorumu olarak kullanılan *hermeneutike* sözcüğü de kehanet sanatının tamamlayıcısı yani deneyimlenen şeyin anlamının açıklanması,

¹⁰⁹ Tez, s. 48.

¹¹⁰ P.Manly Hall, **Tüm Çağların Gizli Öğretileri**, çev. Murat Sağlam, Mitra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 474.

¹¹¹ Öndin, s. 69.

¹¹² Florian Ebeling, **The Secret History of Hermes Trismegistus from Ancient to Modern Times**, Cornell University Press, USA, 2007.

¹¹³ C.Cengiz Çevik, “Hermetik Aydınlanmanın İzinde Thoth, Hermes ya da Mercurius”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, Mart 2012, ss. 289-331.

¹¹⁴ Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, s. 152.

¹¹⁵ Cihangir Gener, **Ezoterik-Batıni Doktrinler Tarihi**, Yurt-Kitap Basım, Ankara, 2007, s. 86.

ve Platon'un İon'da şairler söylediği *hermes ton teon* (tanrıların yorumcuları) gibi anlamlar da yüklenmiş ve etimolojik olarak Hermes'le ilişkilendirilmiştir.¹¹⁶

Büyük İskender'in Mısır'ı fethinden sonra buraya gelen Yunanlılar kendi inançları doğrultusunda Mısır kültürüne uyum sağlamaya çalışmış buna bağlı olarak da Mısır tanrıları ile Grek tanrılarının özde aynı olduklarını, aynı ödeşliğin Hermes-Thoth için de geçerli olduğunu kabul ederler ve böylece yeni bir kimlik kazandırılmış olur ve Hermes'e, hem kral hem büyük rahip hem de din kurucusu olası sebebiyle 'üç kere büyük' anlamına gelen Hermes Trismegistus denilmeye başlanır. Helenistik Mısır'da simyacılar Hermes Trismegistus'a duydukları saygı nedeniyle simyaya Hermetik sanat adını vermişlerdir.¹¹⁷ Mısır'ın ünlü "Ölümler Kitabı"nda Hermes için "ilahi kelamın efendisi ve ilahi sırların sahibi" ifadeleri kullanılmıştır.¹¹⁸ Yine aynı kitapta Hermesin kendisi tarafından yazılmış olan bir metinde "Ben dünüm, bugün ve yarınım. Ben yeniden doğma yetisine sahibim." ifadesinin yer aldığı bilgisine yer verilmiştir.¹¹⁹

Hermes Trismegistus'a atfedilen sayıları binleri bulan metinler Hristiyanlık Çağı'ndan üç yüz yıl önce biçimlenmeye başlamıştır. *Corpus Hermeticum/Hermetica*'da yer alan kitapçıklar Hermes, oğlu Tat ve hekimlik tanrısı Asklepios arasındaki diyaloglar şeklindedir.¹²⁰ Bunun yanı sıra simya metinlerinde olduğu gibi İsis'in oğlu Horus'la da diyalogları mevcuttur. Metinlerde, dünyaya inen ve burada maddeye tutsak olan kurtuluşunun da kendini tanıma ve kavramadan geçtiği ancak bu şekilde zincirlerinden kurtulabileceği insandan bahsedilir.¹²¹ Bir başka ifade ile 'Saf Tin'e ulaşmak için "her şeyin Bir" ve "insanların ölümlü tanrılar, tanrıların da ölümsüz insanlar" olduğu unutulmamalıdır.¹²² Aslepion'un ifade ettiği, Hermes Trismegistus'a atfedilen kitaplarda yer alan "Düşünce dolu doğası ile insan, tanrıları kendine benzer şekilde temsil etti." ifadeye de dayandırılarak heykel ve resmin dinle aynı kökenden geldiğine inanılıyordu.¹²³

¹¹⁶ Jean Grondin, "Hermeneutik", **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 89, kış 2017, s. 11.

¹¹⁷ Öndin, s. 70.

¹¹⁸ Gener, s. 75.

¹¹⁹ Gener, s. 77.

¹²⁰ Tez, s. 49.

¹²¹ Erik Hornung, **Ezoterik Mısır**, çev. İ.Yunus Soner, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011, ss.72-73.

¹²² Edouard Schuré ve Ahmet Güngören, **Gizemler Kitabı**, Ea Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 127.

¹²³ Tez, s. 50.

Hristiyan yazarlar Hermes Trismegistus'u tanrı değil insan kabul ettiği için Hermetik kaynaklardan kapsamlı olarak yararlanmışlardır. III.yüzyılda yaşamış olan Lactantius'a göre Hermes İsa'nın geleceğini bildiren putperest bir bilge; Tertullianus'a göre bütün doğa bilimcilerin öğretmenidir.¹²⁴ “Tanrı Devlet”inin birkaç bölümünü Hermes Trismegistus'a ayıran Augustinus'a göre Hermes ‘tek gerçek tanrıyı’ duyurmuş ancak putlara tapmaktan kurtulamamış ancak her ne kadar doğruyu yanlışla karıştırmış da olsa ‘bilge adam’dır ve aslında Hristiyan inancının öncüsüdür.¹²⁵

Ancak bazı tarihçilere göre daha eski tarihlerde ve Rönesans dönemindeki hermetistlerin *Corpus Hermeticum*’un Musa’dan önce Mısır’da yaşamış olan Trismegistus tarafından yazıldığını kabul etmek bir aşırı yorumdur, çünkü metnin onuncu yüzyıl sonlarındaki el yazmalarından daha eski tarihlere ait örnekleri mevcut değil.¹²⁶

Hermes Trismegistus’a atfedilen metinlerin en meşhuru ve Hermesçi ifade tarzına iyi bir örnek olan *Tabula Smaragdina* (Zümrüt Tablet)’dir.¹²⁷ Hermes’in bedeni Ebron (Hebron) vadisine defnedildiği zaman onunla birlikte gömülen Zümrüt Tablet, bir yaklaşıma göre Arap simyacı ve inisiye Balinus (Tyanalı Apollonius) tarafından¹²⁸ bir başka yaklaşıma göre ise Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından bulunmuştur. Tabletın üzerinde yazılan ön üç cümleyle Büyük İskender o zamanlar bilinen dünyayı fethetmiş ancak kendini fethedememiş biri olarak sonunda başarısız olmuştur.¹²⁹

Tabula Smaragdina Latince olarak ilk kez 1541’de basılmış olan metinle ilgili ününü fizikte yaptığı keşiflere borçlu olan Isaac Newton 17.yüzyıl sonunda kendi simya araştırmaları ve deneyleri çerçevesinde yorum yazmıştır. Basılmamış ve halen elyazması olarak Cambridge’de King’s College’de korunan yorum bazı

¹²⁴ Hornung, s. 73.

¹²⁵ Hornung, s. 103.

¹²⁶ Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınlar, İstanbul, 2017, ss.59-60.

¹²⁷ Archibald Cocren, *Simya Sanatı ve Simyacılar*, çev. Murat Sağlam, Mitra Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15.

¹²⁸ Hornung, s. 74.

¹²⁹ Hall, s. 474.

yazarlarca bulanık olarak tanımlanmakta. Oysa simyada esas hedeflenen çokanlamlılıktır.¹³⁰

Otraçağ simyacılardan Hortulanius *Liber süper textum Hermetis* (Hermes'in Metni Üzerine Kitap, XIV.yüzyıl) başlıklı kitabında *Emerald Tablet* (Zümrüt Tablet)'te opus magnum, materia prima, Felsefe Taşı, dört element anlayışı, makro ve mikrokozmos arasındaki benzerlikler gibi simyanın temel kavramlarını gizemli bir dille ifade ettiğini anlatır. Tablette yer alan "Aşağıda olan yukarıda olan gibidir, yukarıda olan da aşağıda olan gibidir." İfadesi, göksel dünya (makrokozmos) ile yeryüzü (mikrokozmos) arasındaki bağlantının ve her ikisine de Tanrısal yasaların hükmettiğinin açıklaması, bir anlamda da Felsefe Taşına gönderme olarak yorumlanmakta.¹³¹ Simyacının Felsefe Taşını bulması kendisinin ve Tanrısal özün bir olduğunu kavraması demektir. Tabletteki "Her şey birdendir." ifadesi birliğe ve aynı zamanda da simyacının simgesi olan 'ouroboros'a yani bir şeyin başka bir şeye dönüşebileceği anlayışına da göndermede bulunur. Dönüşümün mümkün olması da temelde her şeyin aynı şey olduğu anlayışına dayanır.¹³²

Simyaya felsefi bir özellik kazandıran (Bolos) Demokritos ve dini mistik yönünü vurgulayan Panopolisli Zosimos'la Yunan-Bizans geleneği zirveye ulaşır.¹³³ Bizans kimya sürecinin en önemli iki kaynağı olan *Leiden Papirüsü* ve *Stockholm Papirüsü* olarak bilinen; boya, metalürji, cam yapımı ve renk hazırlamada kullanılan teknik kimyayı açıklayan ortaçağa ait pek çok kimyasal tarifi temellerini de oluşturan papirüsler de bu döneme aittir.

Sözü edilen eserlerin amaçları ve kullanıldığı yerlerle ilgili doğal maddelerin yerlerine sahtelerini üretmek için kılavuzluk ettiği gibi pek çok farklı görüş öne sürülmüş ancak kullanılan el yazılarının zarafeti kullanım yerlerinin zanaatkar atölyelerindense manastır kütüphanelerinin olacağı savını güçlendirmiştir. Bu nedenle asıl yazım işleminin Yunan-Bizans geleneğinin bilge simyacılığı tarafından yapıldığı düşüncesi güçlenmiştir.¹³⁴

¹³⁰ Hornung, s. 74.

¹³¹ Öndin, s. 75.

¹³² M.Lawrence Principe, *The Secret of Alchemy*, The University of Chicago Press, Chicago, 2013, s. 25.

¹³³ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 507.

¹³⁴ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 516.

3.-4.yüzyıl aralığında yaşamış ve çalışmalarda bulunmuş olan (Akhmim) Zosimos, antikçağ simyasının merkezindeki Mısırlı olarak anılmaktadır.¹³⁵

28 kitapık *Kheirokmeta* isimli eser, Zosimos'un külliyyatını oluştur. Zosimos, kendisinden sonra gelecek Bizans ve Arap yazarlar için en belirgin referans kaynağını ve Helenistik dönem simya bilgilerine ulaşmak için de en zengin ve etkili kaynağı oluştururken aynı zamanda insanlığın kurtuluşu ile ilgili genel bir planla bağlantılı simya uygulamalarını da bu eserde ifade etmiştir.

Zosimos, simyanın mitolojik kökenini savunmuştur. Ona göre simyacılar dönüşümün sırrını ilahi vahiy sonucu öğrenirler. Bu sır, maddenin dönüşüm aşamaları süresince kendi sabitlik ilkesini korumasını sağlayan ilahi su yani sülfüröz asittir. Dönüşüm süresince metaller tekrar tekrar damıtılmış, arıtılmış, başka metale dönüştürülmek istenmiş ya da külliyyatta tasvir edildiği haliyle “ışkence edilmiş”, “öldürülmüş”, “yeniden hayat kazandırılmış”tır.

Kitaplarında, Şeytan ve kaderin etkisindeki dünyevi insanın astrolojik şartlara bağlı olarak gelişigüzel boyalar yaratacağını oysa gerçek simyacının (ruhani insan) fiziksel boyutu aşarak ilahi düzeye ulaşacağını ifade ederek metallerin dönüşüm işlemi ile işlemi gerçekleştiren kişilerin maruz kaldığı dönüşüm arasında bir analogi kurmuştur Zosimos. Simya geleneğine yaptığı başlıca katkı olarak da kozmik maddenin kurtuluş ilkesinin maddenin görünür halini değiştirme gücüne sahip belli kimyasal süreçler yoluyla elde edilebileceği düşüncesi vurgulanabilir.

Zosimos'tan sonraki eserler incelendiğinde yazarların amacının simyanın uygulamalı boyutuyla ilgilenmektense antikçağa kadar uzanan simya literatürünü yorumlamak olduğu görülmektedir. Simyanın sırlarının ancak antikçağda yaşamış hocalardan kalmış yazıların yorumlanması ile çözülebileceği düşüncesi hakim olmuştur. Bu süreçte Bizans geleneği, simyanın nihai amacının metallerin dönüşümünden çok insan ruhunun mükemmelleşmesidir, ezoterik anlayışının hakimiyeti altında olmuştur.¹³⁶

Simyanın çok az kişiye nasip olmuş gizemli ve ayrıcalıklı bir bilgi olduğu düşüncesi bu alandaki kitapların yazılması sırasında alegorik bir dil kullanılmasına sebep olmuştur. Zosimos da kitaplarında bu yönteme başvurmuş, *decknamen*'i (isimleri örten anlamında Almanca sözcük) bir çeşit kod olarak kullanmıştır.

¹³⁵ Hornung, s. 49.

¹³⁶ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 508.

Maddenin genel adını kullanmak yerine başka bir sözcüğün kullanılmasına yönelen bu yöntem hem sırrı saklamak hem de bu bilgiye sahip kişiler arasında iletişim kurmak gibi çift amaca hizmet eder.¹³⁷

Bu dönemde yaşamış olan Demokritos'a ait *Physika kai Mistika* adlı eserin başlığında da geçen mistik ifadesinin bugün kullanılan anlamı ile mistik sözcüğünün karşılığı olmadığı, "sır olarak saklanan şeyler"i karşıladığı bilinmektedir.¹³⁸

Aynı dönem yazarlarından Synesius ve Olympiodorus tarafından da Zosimos'un tavrının benimsendiği bilinmektedir. Ayrıca bu yazarların yorumlarından (Bolus) Demokritos ve Yahudi Maria gibi Helenistik dönemin en eski yazarları ve Hermes, İsis, Cleopatra gibi simyayla bağlantılı yarı gerçek yarı mitik kişilerle ilgili de bilgi sahibi olunabiliyor.

İskenderiyeli Stephanos da Bizans simya geleneğinin önemli yazarlarından. Stephanos'un en etkin olduğu dönem, Kudüs'e Hristiyanlığı geri getirmek ve simya araştırmalarına önem vermekle ünlü İmparator Herakleios'un dönemi olmuştur. Geometri, aritmetik, astronomi ve müzik eğitimi veren, Platon ve Aristoteles'in eserlerini yorumlayabilen Stephanos'un simyanın Bizans geleneğinden Arap geleneğine aktarılmasında büyük rol oynadığı ifade edilir.

VII. yüzyıla kadar geliştirilmiş simya teorilerinin toparlanmış halini sunan ve Stephanos'a atfedilen eserler, içerik olarak çok özgün olmamasına rağmen simya konusunda günümüze kadar ulaşmış az sayıdaki sağlam Yunan el yazmalarından biri olduğu ve simyanın Bizans geleneğindeki durumu hakkına bütüncül bilgi verdiği için önemlidir.

Stephanos eserlerinde makrokozmos (dünya) ve mikrokozmos (insan) arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir simya kozmolojisi geliştirmeye çalışmıştır. Bu ilke, Doğa'nın Her Şey'in kendisinden kaynaklandığı ve ortaya çıktığı köken yani hem çoğalan birlik hem de birliğe indirgenen çeşitlilik olduğu inancına dayanmaktadır. Bu kozmogoninin kendisinden önceki gelenekten temellendiği görülse de kendisinden öncesine ait olmayan metafor ve düşünceler de eserlerinde yer almaktadır.

Stephanos simyayı her şeyin kaynaklandığı Doğa'nın ilkesini insanlara sunan ve yaratılışın sırrını aydınlayabilecek tek yol olarak görür. Ona göre simya ruhu eğitip

¹³⁷ Öndin, s. 15.

¹³⁸ Öndin, s. 14.

maddi nesnelerden manevi ilkelere yönlendirerek, insan zihninin Tanrı'ya yani yaratılış ilkesine benzemesini sağlayan felsefi bir arayıştır.¹³⁹ Tüm maddelerin oluşumunun temelinde yatan ana etken olan ilk madde Ay'la özdeşdir Stephanos'a göre, Ay ilahi dünya ile aracılık sağlayan dışı ilkedir.

Milattan sonraki 3.yüzyılda simya ilminin yaygın bir şekilde uygulandığı düşünülmekte ancak 296 yılında Diocletian'ın simya ve diğer ezoterik bilimler hakkındaki tüm Mısırlı kitapları arayıp yok etmesi ve böylece o güne kadarki tüm gelişimin aktarılmasını da engellemiştir.¹⁴⁰

Panopolisli Zosimos ve İskenderiyeli Stephanos'a kadar pek çok kişi mistik ve ezoterik konularda teoriler geliştirmiş ancak XI.yüzyılda sözü edilen simyacıların önderlik ettiği ilmi geleneği hem uygulama hem de ilmi açıdan daha nitelikli bir hale getirerek devam ettirmiş olan Mikhael Psellos'tur. Çeşitli ilgi alanlarına sahip Psellos klasik kültür alanında çok bilgili, doğa bilimlerine ilgi duyan, öğretme becerisi yüksek bir felsefe alimi, Bizans Hümanizmi olarak bilinen dönemin kültürel açıdan en dikkat çeken kişilerindendir.

Simya ile ilgilenmesi de bilimsel bir bakış açısıyla olmuş ve metallerin dönüşümlerinin ardında yatan sebepleri belirlemeye çalışmıştır. Bu sebepleri doğa felsefesinde aramış Aristoteles'in elemenler teorisinin türlerin dönüşümünün akılcı temellerini içerdiği sonucuna varmıştır. Dönüşümleri konu edindiği *Chrysopoeia* (Altına Dönüşüm) adlı eserinde yapay altının üretimi ve çoğaltılmasına dair çeşitli simya tarifi yer almış fakat İskenderiye'nin simya geleneğinde kozmik bir değere sahip olan magnezya kullanımı burada altın üretiminde kullanılan bir unsur olmuştur sadece. Bununla birlikte Psellos altın üretimi ile başka metallerin altına dönüştürülmesini birbirinden ayırmış ve ilkinde üretime yönelik açık tarifler verirken diğerinde metalik maddenin özünde bir dönüşüm söz konusu olduğu için sembolik-mitolojik içeriğe sahip Hermetik bir dil kullanmıştır. Bu nedenle *Chrysopoeia* 'nın simya alanındaki gnostik felsefi ve mistik-kuramsal çalışmaların sentezlendiği ve ilerleyen zamanlarda yeniden ele alınıp işlenecek bir akıma neden olduğu söylenebilir.¹⁴¹

¹³⁹ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 510.

¹⁴⁰ Cockren, s. 17.

¹⁴¹ Andrea Bernardoni, "Simya ve Kimya", **Ortaçağ- Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, Ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017, ss. 355-372.

Yunan-Mısır simyasını üç dönemde ifade etmek gerekirse bunları teknik reçeteler dönemi; Demokritos'a atfedilen *Physika kai Mystika*'nın da dahil olduğu felsefi dönem, tam anlamıyla simya yazılarının yer aldığı Zosimos'un ve yorumcuların dönemi olarak sınıflandırılabilir.¹⁴² Geç antikitede de bir meslek sadece basit bir teknik olarak görülmemiş, kozmos kutsallıktan önemli ölçüde arındırılmış ve hatta reçetelerde kutsallık bağlamı belirtilmemiş de olsa mesleki ritüeller korunmaya devam edilmiştir.¹⁴³

İskenderiye simyasının tarihsel kökenine dair değişik yaklaşımlar – bazı tarihçilere göre kökeni Helenistik Mısır iken diğerlerine göre Suriye'de, Harran'da aramak gerekir- olsa da Hristiyanlık döneminde simya metinlerinin ortaya çıkmasını *mysteria*'lar, Yeni Pythagorasçılık, “vahyolunmuş Doğu hikmeti” vb. akımlar ile çok eski büyüsel yöntemleri içeren geleneklerin karşılaşması sonucunda olduğu söylenebilir.¹⁴⁴

Simyayı klasik Yunan biliminden farklı kılan şey “maddenin dramatik yaşam deneyimi”dir. *Mysteria*'lardaki erginlenmenin temelinde bir tanrının çilesi, ölümü ve dirilişi yer almakta ve amacı insanın dönüştürülmesidir. Mitler erginleyici ölüm ve diriliş deneyimi ile ontolojik düzeni değiştirip ölümsüz kılıyordu ki dramatik senaryo simya külliyatında baştan beri vardır. Maddeyi dönüştürmek için maddeye yansıtılan tanrının çilesi, ölümü, dirilişi yani mistik dramıdır. Simyacı maddeye, *mysteria*'larda tanrıya davranıldığı gibi davranır. Maden cevherleri çile çeki ölerek varlığın başka bir biçiminde yeniden doğarlar.¹⁴⁵

Zosimos'un eserlerinde yer alan ifadelerden de anlaşıldığı üzere simyacılar çilenin erginleyici işlevini maddeye yansıtmışlar ve simya işlemleri sonucunda dönüşmüş olan cevher aşkın bir varlık biçimine kavuşup “Altın” olur. Altın ölümsüzlük sembolü olduğuna göre simyevi dönüşüm maddenin arındırılmasına, Hristiyanlık terminolojisiyle ifade etmek gerekirse kurtuluşa ulaşmaktır.¹⁴⁶

¹⁴² Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 159.

¹⁴³ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 158.

¹⁴⁴ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 159.

¹⁴⁵ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, ss. 162-163.

¹⁴⁶ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s.168

2.4. ARAP SİMYASI

Arapların Helenistik Mısır kültürünün önemli merkezlerini fethetmesi ile simya bilgi ve tekniği de elle geçirmiştir.¹⁴⁷ Arap simyasının ilk adımı Emevi hanedanının prensi olan Halid bin Yezid'in çalışmalarıdır, tarihçi İbni Nedim'e göre Bin Yezid, İskenderiye ve Bizans geleneğinden pek çok felsefe, tıp, astronomi ve kimya/simya eserini İskenderiyeli rahipler Stephanos ve Morienus'a Grekçe ve Kıptiçe'den Arapça'ya tercüme ettirmiştir.¹⁴⁸ Emevi hanedanının bir üyesi olan İnbi Yezid Stephanos'un öğrencisi olan Morienus'tan simya eğitimi almış biridir. İnbi Nedim'in *Kitabü'l Fihrist* kitabında kendini simya sanatına adanmış, aralarında Halid'in de aralarında bulunduğu 52 filozofun adı geçmektedir.¹⁴⁹

Kimya başta olmak üzere, akli ilimler alanında önemli bir şahsiyet olarak anıldığı ve İslam toplumunda "ilk Müslüman filozof", "hakimü Ben-i Ümeyye" olarak anıldığı bilinmektedir. Her ne kadar bazı dönem yazılarında Halid'in kimya ile uğraşarak değerini düşürdüğü iddia edilse de pek çok başka kaynakta kimya ve tıp alanında geniş bilgi sahibi olduğu ayrıca bu iki disiplin arasındaki ilgiyi ilk tespit eden alim olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁰

Byzantium'da (İstanbul) İskenderiyeli Stephanos'un yanında eğitim almış olan Morienus, simya faaliyetlerini Kudüs'te icra ederken bu sanatı Halid bin Yezid'e öğretmek için Bağdat'a taşınır. *Testamentum* adıyla bilinen kitabı Akdeniz bölgesindeki dönüştürme sanatının yayılma seyrini konu alır.

Simyanın kökenine yönelik bu dönemdeki çalışmalarla ilgili bilgi veren en önemli kaynaklardan birisi de *Turba Philosophorum* 'dur. IX. ve X. yüzyıl aralığında yazılmış olan *Turba Philosophorum* (Filozofların Toplantısı), simyanın kökenini inceler ve simya alanındaki meseleleri görüşmek amacıyla Hermes Trismegistus, Pythagoras, Sokrates, Aristoteles, Demokritos gibi antikçağın en büyük bilgelerinin katıldığı bir toplantıdan söz eder.¹⁵¹

¹⁴⁷ Tez, s. 156.

¹⁴⁸ Hüseyin Sarıoğlu, **Ortaçağ Felsefesi-II**, Ed. Ayhan Bıçak, Serdar Uslu, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını:2359, Eskişehir, 2011, s.7

¹⁴⁹ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 517.

¹⁵⁰ M. Abdülkadir Hureysat, "Halid b. Yezid b. Muaviye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 292-293.

¹⁵¹ Bernardoni **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 517.

Zamanla Latince simya metnlerinin en ünlülerinden biri olacak olan bu eser, 10.yüzyılda Mısırlı simyacı Osman ibn Süveyd tarafından Yunanca bir eser modellenerek yazılmıştır. Endülüslü simyacı İbn Umeyl et-Temimi bu eseri yeniden değerlendirerek *Mushaf el-Cema'at el-Felasife* adıyla Arapça kaleme almış, 12. yüzyılda da *Turba Philosophorum* başlığıyla Latince'ye çevrilmiş ve 1572'de de Basel'de matbaa baskısı olarak yayımlanmıştır. Eser günümüze sadece Latince olarak ulaşmış olmasına rağmen kimya tarihçileri metnin özgün halinin Arapça olarak oluşturulduğunu göstermiştir.¹⁵²

Kitapta bahsedilen toplantının, simya teorilerinin felsefi temellerini belirlemek, dönüşüm sürecindeki işlem ve aşamalarla ilgili kurallar belirlemek ve bir simya kozmogonisi belirlemek hedefiyle Pythagoras tarafından düzenlendiği düşünülmektedir. Simya bilgisinin öğretilme, aktarılma konularına da değinilen bu kaynakta Helenistik-Bizans geleneğinden kaynaklı ilk kez kullanılan *acqua vitae* gibi kükürtlü suyu karşılayan kavram ve alegoriler de yer almaktadır. Ayrıca yaratılışın sırrının toprak-hava-su-ateş olmak üzere dört elementte gizlidir ve tüm canlıların hayatını düzenleyen ince ruh bu elementlerden elde edilir Turba filozoflarınca. Bu dört elementin bileşimi olan ve damıtma yoluyla elde edilen, doğanın tamamının yaşam ilkesi yumurta metaforu ile temsil edilir.¹⁵³ Bir dairenin merkezindeki nokta imgesi yüzyıllarca güneşi, simyacı yumurtasını ve kırmızı kükürdün yanıcılığını, doğurganlığı sembolize etmek için metafor olarak kullanılmıştır.¹⁵⁴

Arap simyasını gelişiminde artan bir seyir olmasının en önemli sebeplerinden biri de İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in birçok hadisinde bilgi ve ilime yönelik özendirici sözler yer almasıdır. Bu tutum İslam bilginlerinin bilgiyi nereden, hangi dil ve kültürden olursa olsun arayıp bulmalarına yönelik rahat bir atmosfer yaratmıştır. Oluşan destekleyici koşullar bilginlerin Mısır, Mezopotamya, Pers, Hint ve Çin'e gidip, bu uygarlıklara ait yazıların keşfedip okumalarına ve birçok bilgiye ulaşmalarına sebep olmuştur.

Mısır'a giden Müslümanlar buranın tüm köşelerini gezmiş, mezarlardan ve tapınaklarda çeşitli bilgiler toplamış, hiyeroglif gibi değişik Mısır yazılarının sırrını

¹⁵² Tez, s. 113.

¹⁵³ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 518.

¹⁵⁴ Peter Kingsley, *Antik Felsefe, Gizem ve Büyü*, çev. Kenan Kalyon, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 67.

çözmüş, bu da onlara Mısır simyasının gizemli kapılarını aralamıştır. Mısır manastırlarındaki Kopt keşişlerden pek çok bilgiyi öğrenen aynı zamanda sufi ve simyacı olan Arap bilginlerden Zünnun el-Mısri bir tapınakta yaşıyordu ve duvarlardaki hiyerogliflerin diline hakimdi.¹⁵⁵

Yukarıda da sözü edildiği üzere Arap simyacılar Mısır'daki eski tapınaklara gidip “*sa'at el-berabi*” (tapınaklar ilmi) olarak ifade ettikleri simyayı ve gizli bilimleri öğrenmişlerdir. *Risalat as-Sirr* (sırta ilişkin mektup) ve *ar-Risala al-falakija al-kubra* (kürelere ilişkin büyük risale) adlı erken dönem Arap metinlerinde Mısır'daki kült olaylarla simyacı arasında şaşırtıcı paralellikler kurularak opus simya ile şekillendirilmiştir, ki Arap geleneğinde simya tapınaklar ilmi olarak ifade edilmekteydi. Bilginlerce aranan, Mısır tapınaklarında uygulanan, Zosimos'tan sonra da Hermes ve Mısırlı rahipler tarafından tapınak odalarının duvarlarına sembolik işaretlerle kazınmış bilgelikti.¹⁵⁶

Müslümanların Mısır'la yakın iletişimde olduğu dönemde etkin olmasa da can damarının İskenderiye Kütüphanesi olduğu İskenderiye okulunun bilimsel geleneği Bağdat ve Harran'da benzer kurumların temellerini oluşturmuştur.¹⁵⁷ Ayrıca İslamın coğrafi olarak yayılması; Mısır, Suriye ve İran'ın fethi de yeni kültürel etkileşim noktaları doğumunda etkili olmuştur.¹⁵⁸

Abbasi halifesi Mansur (754-775) döneminde de çeviri çalışmaları hızla devam etmiş hatta Aristoteles'in *Organon* 'unun ilk üç kitabının da aralarında bulunduğu eserler için Hizanetü'l-hikme (Felsefe kitaplığı) adlı özel bir bölüm oluşturulmuştur.¹⁵⁹ Emevi halifesi el-Memun'un döneminde ise kısa sürede araştırma ve eğitim merkezi haline gelen, Süryani ve Yunan filozofları ağırlayarak Bizans ve İskenderiye geleneğine ait eserlerin İslam kültürüne tanıtılmasında büyük rol oynayan Beytülhikme (Felsefe Evi) Bağdat'ta kurulmuştur.

El-Memun'un hilafeti döneminde yazılan *Kitab Sirr al-haliqa* (Yaratılışın Sırları Kitabı) Arap simyasını ve felsefesini anlamak için önemli kaynaklardan sayılan kitap, tüm doğal gerçeklerin ardındaki nedenleri anlatmaktadır. Balinus

¹⁵⁵ Tez, s. 114.

¹⁵⁶ Hornung, s. 53.

¹⁵⁷ Tez, s. 115.

¹⁵⁸ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 518.

¹⁵⁹ Hüseyin Sarıoğlu, **Ortaçağ Felsefesi-II**, Ed. Ayhan Bıçak, Serdar Uslu, T.C.Anadolu Üniversitesi Yayını:2359, Eskişehir, 2011, s.8

olarak bilinen Arap simyacı Tyanalı Apollonios tarafından yazıldığı kabul edilse de kitabın gerek yazarı gerekse yazıldığı tarihle ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu kitap, Arap tıp-simya geleneğinin en önemli yazarlarından el-Razi'ye göre halife el-Memun tarafından yazılmıştır. Daha sonra yapılan incelemelere göre ise halifenin yaşamış olduğu tarihten daha eski dönemlerde yazıldığı iddia edilmektedir.¹⁶⁰

Bu tartışmalara rağmen genel kanı kitabın Tyanalı Apollonios tarafından yazıldığı ve VI. yüzyılda Sercis er-Razi tarafından Süryaniceye, daha sonra ise Halid bin Yezid'in isteği üzerine de Arapçaya çevrildiğidir.¹⁶¹ Kitabın Süryanice tercümesine esas alınan hali Apollonios'un simya üzerine yazdığı ve Hermes Trismagistos'a ait günümüz literatüründe Levhu'z-zümürüd/Tabula Smaragdina (zümrüt levha) olarak bilinen eserin en eski versiyonunu da sunması, bu eseri daha da değerli kılmaktadır.¹⁶²

Cabir b. Hayyan'ın ünlü külliyatını yazarken geniş ölçüde faydalandığı bilinen bu eser Memun zamanında Harranlı alimlerin eser ve fikir veren Süryanice *Ketaba de simata* (hazinelere kitabı) adlı kaynaktan faydalanılarak genişletilip tekrar Arapçaya çevrilmiş olma olasılığı büyüktür.¹⁶³

Arap simyasının metal kimyası alanına yaptığı başlıca katkılardan olan kükürt ve civa ilkeleri başta olmak üzere metallerin oluşum teorisinden ilk defa *Yaratılışın Sırları Kitabı* 'nda söz edilmiştir. Daha sonra Cabir bin Hayyan'ın eserlerinde geliştirilecek olan bu teori, Batı'da da önemsenecek, hem Aristotelesçi hem de atomcu teorilere alternatif olup XVIII. yüzyılın sonuna yani Lavoisier'in metallerin bileşimi ile ilgili çalışmalarına kadar etkili olmuştur.

Balinus'un kozmolojisinde temel ilke ısıdır. Isının hareketi sırasında soğuk sıcak şeklinde kutuplaşması ile içerdiği ısı düzeyi ile yoğunluğu değişen ilk maddeyi oluşturur. Metaforik bir dille sıcak ve soğuk şeklindeki iki zıt ilkenin cinsel birleşmesinden kuru ve nemli şeklindeki temel özelliklerin oluşumunu anlatır. Ona göre tüm maddelerin oluşumu bu esrarengiz ve apaçık bölünme yoluyla olur. İfadelerindeki Zosimos'un kozmogonik teorisine, Yahudi Maria'ya uzanan damıtma tekniklerine, Stoacıların *pneuma* teorisine atıflarından onlardan etkilenmeleri görülse

¹⁶⁰ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 519.

¹⁶¹ Sargon Erdem, "Apollonios-Tyanalı", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 240-242.

¹⁶² Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 520.

¹⁶³ Sargon Erdem, "Apollonios-Tyanalı", ss. 240-242.

de Balinus'un kozmolojisi Yunan-Bizans geleneğini aşar. Önemli simya süreçlerinden olan damıtma ve arıtmaya makrokozmi bir boyut atfederek tüm gerçekliğin oluşumunun temelini bu şekilde açıklar.¹⁶⁴

Felsefi açıklamalarında her şeyin tek bir ilahi özden (mutlak varlık, iksir) oluştuğunu, böylece var olan her şeyin bu ilahi özün parçaları olduğunu ifade eder. Buna göre insan da ilahi bir varlıktır ve taşıdığı ilahi değerin bozulmaması için kötülüklere bulaşmamalı, belirlenmiş ahlak kurallarına göre yaşamalı ayrıca doğa yasalarına uygun basit bir hayat sürmesi gerekiyordu. Apollonios'un savunduğu görüşler İslam tasavvufunda yer bulmuş ve yaratılmışların tamamını tanrı sayan prensibi Allah'ın alemde tecellisi şeklinde yorumlanmış, İslami argümanlarla birleştirilerek "vahdet-i vücud" adıyla benimsenmiş, Muhyiddin İbnü'l-Arabi tarafından sistemleştirilmiştir. İslam mutasavvıfları arasında "ene'l-Hak" (ben Hakk'ım) diyenler çıkmıştır.¹⁶⁵

Cabir bin Hayyan, Arap simyacıların en önemlisi ve etkilisi olarak anılmakta ve kendisine 2000'den fazla eser atfedilmektedir. Hayyan'ın metaller ile ilgili teorisi, Aristotelesçi madde teorisine alternatif oluşturur ve XVIII. yüzyıla yani kimyanın bilimsel temellerinin atıldığı zamana kadar maddenin yapısını aydınlatma tartışmalarına katkı sağlar.

Günümüzde İran'ın Horasan eyaletinde bulunan Tus şehrinde doğan Hayyan (721-815), yaşamının büyük bir bölümünü Kufe'de geçirmiştir. Burada sahip olduğu tüm bilgileri aldığını ifade ettiği aynı zamanda "hikmetin kaynağı" olarak nitelendirdiği Ca'fer es-Sadık'ın öğrencisi olmuştur.¹⁶⁶

Cabir bin Hayyan tıp, astronomi, felsefe, matematik ve dönemin hakim diğer alanlarında önemli çalışmalar yapmış olsa da kimya alanında yaptığı çalışmalar ve yapıp etmeleri ile kimyanın deneysel bir bilim haline gelmesindeki tartışılmaz katkıları nedeniyle birinci sınıf bir kimyacı olarak anılmaktadır. Kimya tarihindeki yeri kimya bilimini kurucuları Boyle, Priestley ve Lavoisier ile denk görülmüş, İbni Sina ve Ebu Bekir er-Razi gibi bilgin ve filozoflar da onu üstad olarak anmışlardır.

¹⁶⁴ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 520.

¹⁶⁵ Sargon Erdem, "Apollonios-Tyanali", ss. 240-242.

¹⁶⁶ Mahmut Kaya, "Cabir b.Hayyan", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, C. 6, ss. 533-537.

Bu onurlandırıcı tutumlarda Hayyan'ın doğa bilimlerinde deneysel yöntemin önemini kavramış ve tüm çalışmalarında uygulamış olmasının rolü büyüktür.

'Onun, "Bu kitapta duyduklarımızı, bize söylenenleri yahut okuduklarımızı değil ancak tecrübe ettikten sonra gözlediğimiz şeylerin özelliklerini zikrettik" şeklindeki ifadesi (Muhtaru Resa'ili Cabir b. Hayyan s.232) deneysel metoda verdiği önemi göstermektedir." ¹⁶⁷

Cabir'in külliyyatının (*Corpus Jabirianum*) yakın tarihe kadar 2000'den fazla eser içerdiği kabul edilmekteydi. Ancak Alman tarihçi Paul Kraus'un yaptığı çalışmalar külliyyattaki eserlerin pek çoğunun müritlerine ve öğretilerin alıp geliştirmeye devam etmiş İsmailiye ve Haşhaşi tarikatlarına ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. En önemlileri; *Tabula Smaragdina*' yı temel alan *Yüz On İki Kitap*, pek çok kısmı Latince'ye çevrilmiş *Yetmiş Kitap*, simyasının kaynaklarını tarif ettiği *On Kitap*, doktrinini bütün olarak sunduğu *Terazi Kitapları*'dır. Ancak külliyyatının içeriğinin yıllara göre dağılımının yapılması mümkün olamamıştır. ¹⁶⁸

Evrenin niceliksel boyutu üzerinde ısrarla durması, çalışmalarında deneye ve ölçmeye çok önem vermesi evrendeki temel faktörün sayı olduğu şeklindeki Pisagorcu teoremin doğa felsefesine yansımaları olarak değerlendirilmektedir. ¹⁶⁹

Hayyan'ın desteklediği, maddelerin bileşenlerinin orantıları konusundaki faaliyet simyaya niceliksel bir boyut atfeder ve onun terazi teorisine temel oluşturur. Maddelerin, temel bileşenlerin dengelenmesi yoluyla oluştuğunu belirten bu teoriye göre kimyasal dönüşüme katılan maddelerin kütlelerinin değil de bileşenlerinin sayısal eşdeğerlerinin analizi ile tespit edilen niteliklerinin dengelenmesidir esas olan. Hayyan için önemli olan 17 ve 28 sayılarının toplamı olan 45, Yeni-Platoncu gelenek içinde tanınan sihirli karenin önemli bir parçasını oluşturur ki bu kare Hayyan'ın metallerin bileşenlerin sayısal yorumuna dayalı açıklamasında kullandığı "anlamli sayıların" kaynağıdır. ¹⁷⁰

Cabir'in kozmolojinde dört unsur önemli bir yere sahiptir; ilk olarak sıcaklık, soğukluk, kuruluk, nem gibi dört temel özelliğin varlığı öne sürülür, bunlar madde ile birleştiği zaman birinci dereceden bileşimler olan sıcak, soğuk, kuru,

¹⁶⁷ Mahmut Kaya, "Cabir b.Hayyan", s. 534.

¹⁶⁸ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s.522

¹⁶⁹ Mahmut Kaya, "Cabir b. Hayyan", ss. 533-537.

¹⁷⁰ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 523.

nemli niteliklerini oluşturur, bunların bileşiminden de dört element ortaya çıkar.¹⁷¹ Cabir bu dört elementin yanı sıra “cirmü’l-felek” veya “aydınlatıcı büyük felek cisminin nefsi” adını verdiği bir beşinci elementten söz etmiştir. Yeni-Platonculuk’taki asıl unsurlardan biri sayılan bu element maddi elementlerin de aslını oluşturur. Aynı zamanda Maniheizm’deki “nur”un karşılığı olarak da görülen bu cevher evrende önce içinde bulunduğumuz alemi kuşatan aydınlatıcı maddi olmayan bir unsur olarak ortaya çıkar daha sonra ise belirli bir form ve renk alarak maddeye dönüşür. Böylece asli varlık maddi olmayan aşamada bir cevher, maddi aşamada ise hareketli, zaman ve mekanla etkileşimli halde bulunur. Bu yaklaşıma göre insan ne sadece beden ne de sadece ruhtur, ruhla bedenin birlikte meydana getirdiği bir varlıktır.¹⁷²

Maden, bitki ve hayvan şeklinde sınıflandırılmış varlık seviyeleri içerisinde madenlerin yeri Hayyan için ayrıcalıklıdır, madenleri sadece oluşumları açısından değil dönüşüm aşamaları açısından ele almıştır. Madenler gezegenlerin yeryüzündeki işaretleri olmaları sebebiyle de sadece yeryüzüne ait olmayan birer cevherdir aynı zamanda. Ayrıca bütün madenler, civa ve kükürdün farklı oranlarda birleşmesi – burada civa ve kükürt bilinen kimya elementleri olmalarının dışında erkek ve dişi ilkeler olarak, onların birleşmeleri de evlilik olarak tasavvur edilmektedir- ile oluşumunu gerçekleştirirler. Bu dönüştürme işleminde uygulanması gereken iksirin hem maden ve cevher hem de hayvan ve bitki özelliklerini taşımasının yanı sıra, yapılan işlem de kimyacının yoğunlaşmasının ve göksel etkilerin yanında madende var sayılan canlılık boyutunu da sürece katmış olmakta, yani böylece dönüşüm basit bir fiziksel eylem olmanın dışına çıkmaktadır.¹⁷³

Hayyan’ın sözünü ettiği civa ve kükürt daha önce de ifade edildiği gibi bu isimlerle bilinen ancak gerçek maddelere tekabül etmeyen maddi ilkeler olarak düşünülmekteydi. Farklı metal türleri bunların farklı saflık oranlarında birleşmesiyle oluşmaktaydı. Bu birleşim dengeli ve yüksek saflık derecesinde olursa ortaya çıkan sonuç da metal hiyerarşisinin zirvesinde olan mükemmellik derecesi de en yüksek olan altındır. Diğer metallere özgü olan bozulma da bileşimlerindeki bu dengesizliğe bağlı olduğu için var olan dengesizlik giderilip yeniden düzenlendiğinde onların

¹⁷¹ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 524.

¹⁷² Mahmut Kaya, “Cabir b.Hayyan”, ss. 533-537.

¹⁷³ Mahmut Kaya, “Cabir b.Hayyan”, ss. 533-537.

mükemmelleştirilmesi de mümkün hale gelebilir. Ancak bu sürece geçilmeden önce terazi teorisine göre metalin denge şartlarının belirlenmesi gerekmektedir.¹⁷⁴

Yukarıda belirtilen bilgi ve işlemlerin doğru uygulanması ile Hayyan'a göre doğanın iyileştirilmesi hatta doğada bulunmayan canlıların türetilmesi mümkün olacaktır. Zamanı da “hareketin sayısı” ya da “olayların dönüşerek içinde var olduğu hakikat” olarak ifade ederken varlıkların değişmesine rağmen zamanın değişmez ve bir olduğunu yoksa her şeyin diğerlerinden farklı bir zamanı olması gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁵

İnsanın bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen, gözle görülmeyen manevi unsurun (ruh, can, nefis, atman gibi) ölümden sonra bu dünyada başka bir bedene geçmesi¹⁷⁶ şeklinde ifade edilebilen Platon'un tenasüh teorisi Hayyan'a göre bazı düşünürlerce yanlış anlaşılmıştır. Bu yanlış anlamayı devir sistemiyle aşmaya çalışmış çünkü ona göre oluşun zorunlu olması gibi oluşun tekrarı yani devir de zorunludur. Yıldızlar bu alemin üstünde oldukları için devirleri sabittir ancak dünyadaki her kişinin oluş ve bozuluş devri vardır ve kendine özeldir. Bazı düşünürler devir sürecinde bir kişinin bir başka kişinin veya gerileyerek bir hayvanın suretine girmesini kabul edilebilir bulsalar da Hayyan bunu “ruhun bu dünyaya inerek beden kalıbına girmesi” anlamında sınırlamış ve diğer yorumun bir yanlış anlama olarak değerlendirmiştir. Ruh için düşüş ve gerileme süreçleri onu üzdüğü için yüksek aşamadaki varlıklarda böyle durumların olmadığını ve yeniden oluşu yaşamayacağını, düşüşü yaşayan bir varlığın da yeniden eski durumuna yükselerek devrini tamamlayacağını ifade eder.¹⁷⁷

Çok yönlü bir hekim ve bilim insanı olan Ebu Bekir el-Razi (865-925)'nin eserleri hem simya hem de doğa bilimleri tarihinde önemli bir geçiş dönemini ifade eder. Eserlerinde metallerin dönüşüm aşamasını tamamen deneysel açıdan önemseydiği bir simya anlayışı sunar. Tüm dikkatini laboratuvar teknolojilerini geliştirmeye ve doğal maddeleri sınıflandırmaya vermiştir. Hayyan'ın terazi teorisini kabul etmeyen el-Razi, maddenin temel bileşenlerini oluşturan dört element kavramını türlerin dönüşümü açısından elzem bir önkoşul olarak görür. Kükürt-civa

¹⁷⁴ Bernardoni, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 524.

¹⁷⁵ Mahmut Kaya, “Cabir b.Hayyan”, ss. 533-537.

¹⁷⁶ Ali İhsan Yitik, “Tenasüh”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 441-443.

¹⁷⁷ Mahmut Kaya, “Cabir b.Hayyan”, ss. 533-537.

teorisini kabul eder ve buna tuz kökenli başka bir ilke ekleyerek metallerin üçlü temelini geliştirir. Simyada kullanılan ve doğanın üçlemine de kapsayan maddeleri; topraksı maddeler ve mineraller, bitkisel maddeler, hayvansal maddeler ve türemiş maddeler olarak sınıflandırmıştır.¹⁷⁸

El-Razi eserlerinde mistik ve ezoterik vurgular içermeyen dindışı bir bilgi kavramını savunur. Deney ve tümevarım (al-istikra) yöntemlerini kullanan, bilginin sadece duyularla elde edilebileceğini savunan İslam felsefesinin ilk görgücüsüdür.¹⁷⁹

Latin dünyasının en önemli simya metinlerinden kabul edilen *Liber de aluminibus et salibus* (Alımlar ve Tuzlar Üzerine) ve *Sırlar Kitabı* el-Razi'ye atfedilmektedir.¹⁸⁰ Bilim tarihçisi Julius Ruska'nın *Kitabu Sırru'l-Esrar* (Sırlar Kitabı) adlı eserinin 1937 yılında Almanca çevirisini de yayımladığı el-Razi Avrupa'da bir simyacı olarak değil "*Rhazes*" adıyla önemli tıp metinlerinin yazarı olarak bilinmektedir.¹⁸¹ Anı zamanda bedensel hastalıkların ruhsal nedenleri olduğunu ileri sürecek kadar çağını aşmış bir düşündürüdür.¹⁸²

Arap simya geleneğinin bir başka önemli ismi de Muhammed ibn Ümeyl'dir (900-960). Mısır'da doğmuş olan Ümeyl, burada tapınak ve mezarlarda araştırmalar yapmış ve incelediği hiyerogliflerde ve duvar resimlerinde eşyanın sırrını açıklayan sembolik bir anlatım olduğu düşüncesiyle onları çözmeye çalışmıştır. *Risaletü's-şems ile'l-hilal* (Büyüyen Ay'a Güneş'in Mektubu) adlı kasidesinde ve buna yorum olarak yazdığı *Kitabü'l-Ma'i'l-varaki ve'l-arzı'n-necmiyye* 'de (Gümüş Su ile Yıldızlı Yeryüzünün Kitabı) söz konusu resim ve fresklerin geniş yorumunu yapar. Ona göre bu işaretler hikmetin sembolik anlatımlarıdır ve ehil olmayanların simyayı öğrenip kötüye kullanımını engellemek için seçilmişlerdir.¹⁸³ Yine aynı eserde Ümeyl mistik sanatın son hedefi olan Felsefe Taşı ile ilgili "bu taşı bilen gözlerinin önünden ayırmamış, bilmeyen ise gübreye atmıştır" şeklindeki ifadesinden de anlaşıldığı üzere sanatın gizleri sıradan insanlara ya da herkese açıklanmamaktadır.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 527.

¹⁷⁹ Hançerlioğlu, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 191.

¹⁸⁰ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 526.

¹⁸¹ Tez, s. 122.

¹⁸² Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 191.

¹⁸³ Tahsin Görgün, "İbn Ümeyl", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 432-433.

¹⁸⁴ Joseph Campbell, *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 266.

Zamanla *Epistola solis ad lunam crescentem* ve *Tabula chemica* adlarıyla Latinceye de çevrilen Ümeyl'in eserleri simyayı alegorik bir çerçeveye yerleştirmiştir. İbn Ümeyl'in önerdiği alegorik ve mistik çerçevede temel motif Güneş'le Ay'ın evliliğidir. Bu kavrama göre maddelerin oluşumu kadın erkek, soğuk sıcak gibi karşıt ilkelerin birleşmesiyle oluştuğunu ifade eden bu kavram XIV ve XV. yüzyıllarda Latin simyasında *coniuncto oppositorum* (zıtların birleşmesi) doktrini olarak rağbet görmüştür.¹⁸⁵

Risalat adlı metnin girişinde metallerin dönüşümü ve felsefe taşının üretimi için yapılan işlemlerin anlatımı Hermetik kavramlarla yapılır. Mısır'da bir tapınak galerisinin kemerinde gördüğü bir resimdeki dokuz kartalın pençeleriyle birer okla yay tuttuğu, ender güzellikteki adamların oturduğu ve en yaşlılarının boynundaki bir levhada felsefe taşının eldesi için yapılan işlemlerin alegorik olarak resmedildiği bir sahneden bahseder. Ümeyl, merkez kısmında iki kuşun hem göğüslerinden hem de kuyruklarından tutundukları bir daireyi ve bu imgenin temsil ettiği Hermetik simge olan “ikili birlik” ve diğer sembollerle ilgili 448 mısradan ibaret bir şiir ve bunu açıklamaya yönelik de yorum yazar.¹⁸⁶

X. ve XI. yüzyıllar arasında İslam simyası hem Doğu emirliklerinde hem de İspanyadaki Kurtuba emirliğinde önemli gelişimler yaşamıştır. Doğu bölgesinde dönemin en önemli Arap alimlerinden biri olan ve Batıda Avicenna olarak bilinen İbn Sina'nın simya alanıyla ilgili değerlendirmeleri ve vardığı sonuçlar yaşadığı dönemde ve daha sonraki yüzyıllarda alanın bilimsel geçerliliğiyle ilgili tartışmalara önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁸⁷

Kendisi İslam dünyasında simyayı maddeyi dönüştürme ve iksir hazırlama sanatı olarak kabul etmeyen ve türler arası dönüşüme karşı kesin bir tavır alan yaklaşımı paylaşmıştır. Tıp ve felsefe alanındaki araştırmaları dünyada uzun seneler etkisini sürdürmesine rağmen doğa bilimlerindeki çalışmaları pek kabul görmemiştir. Ancak eserlerinde yer alan çeşitli jeolojik süreçleri ve madenlerin oluşum

¹⁸⁵ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 528.

¹⁸⁶ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 529.

¹⁸⁷ Andrea Bernardoni, “Simya ve Kimya”, *Ortaçağ- Katedraller, Şovalyeler, Şehirler*, Ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 355.

aşamalarını ve biçimlerini açıklayan bilgiler Ortaçağ Avrupa'sında simya karşıtı söylemlerin temel dayanağı olmuştur.¹⁸⁸

Çok sayıda edebi, tıbbi, felsefi ve bilimsel eserin yazarı olan İbn Sina'nın en önemli ve ünlü eseri olan Şifa Kitabı (*Kitab-üş Şifa*)'nın bir bölümünde dönüşüm ile ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Latince *De congeletione et conglutinati one lapidum* (Kayaların Donması ve Kaynaması Üzerine) olarak bilinen bu bölümde yeryüzünün jeolojik yapısı ve yeryüzündeki kayaların ve minerallerin yapısını inceler. Simya açısından önemli olan yani yeryüzündeki kayaların ve minerallerin incelendiği kısımda, Aristoteles'in *Meteorologica*'sında bahsettiği metallerin oluşumu doktrini ve Cabir bin Hayyan'ın doktrininin sentezinden bir teori geliştirir. Bu teoriye göre taşlar ve metaller yeryüzünün içinden yüzeye doğru yükselen biri kuru biri de yaş olan gaz halindeki iki maddenin kimyasal bileşimi sonucu oluşur. İbn Sina bu iki maddeyi Hayyan'ın teorisinde yer alan civa ve kükürtle özdeşleştirir ve bu maddelerin doğal maddelere çok benzediğini ancak onlarla özdeş olmadığını ve doğadaki tüm metallerin kendilerinin değişik saflık ve yoğunluklarda birleşmesi ile oluştuğunu ifade eder. Teorik yapı büyük ölçüde Hayyan geleneğini yansıtmaya rağmen İbn Sina sürecin yapay olarak tekrarlanmasının mümkün olmadığını ve simyacıların maddenin özünde değil ancak dış görünüşünde değişiklik yaratabileceğini söyler.¹⁸⁹ Çünkü İbn Sina'ya göre maddeler *al-kuvvet al-nefsiye* adını verdiği kendi iç güçleriyle devinmektedirler.¹⁹⁰

Geç dönem Arap simyasına ait en önemli eserlerden birisi olan *Rutbet El-Hakim* (Bilgelerin Adımları), *Gayet El-Hakim* (Bilgelerin Hedefi)'in de yazarı olan El-Macriti (Madritli)'ye atfedilir. Sihir konusunda geç ortaçağ ve Rönesans'ın da en önemli ve etkili eserlerinden olan *Gayet El-Hakim* Latinceye *Picatrix* adıyla çevrilmiştir. Bu eserlerinde El-Macriti, simyanın doğanın kavranması ve kontrol altına alınması için bir anahtar görevine sahip olduğunu ifade eder. Ay altı dünyadaki oluşum süreçlerine müdahale edebildiği için alimlerin yol aldığı güzergah için temel aynı zamanda sihrin en üst amacı olan yıldız alemine ruhların yönlendirilmesi yani dünyevi ve ilahi şeylerin birleşmesi için de kilit role sahiptir

¹⁸⁸ Tahsin Görgün, "İbn Sina", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 43

¹⁸⁹ Andrea Bernardoni, "Simya ve Kimya", *Ortaçağ- Katedraller, Şovalyeler, Şehirler*, Ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 356.

¹⁹⁰ Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 192.

simya. El-Macriti'nin simya işlemlerinde temel önemi olan laboratuvar uygulamalarında esas etken ısıdır. Güneşin ısısının farklı iklimlere, farklı mevsimlere sebep olması gibi simya ateşinin ısısı da çeşitli oluşum süreçlerine sebep olarak simyacıların doğa-element-mineral-bitki-hayvan-insan zincirinde yer alan yaratılış sürecine benzer bir dönüşüm elde edebilir. Bu süreçte El-Macriti'ye göre simyacılar mükemmellik derecesi en yüksek olan altın kullanılarak yeni bir başlangıç elde etmek için zincirde ters yönden yol alabilirler.¹⁹¹

XII. yüzyılda daha önceki yıllara göre zayıflamış olan İslam simyasının önemli temsilcilerinden birisi Al-Tuğrai'dir. Simya alanındaki en önemli eseri *Kitab'ül Mesabih ve'l mefatih*'te (Lambalar ve Anahtarlar) bildiklerini Hermes Trismegistus'tan miras aldığını belirtir ve simya sanatının ilkelerini manzum ifadelerle anlatır. İbn Sina'nın dönüşüme karşı yaklaşımının geçersizliğini *Kitab-ı Hakaik'ül istikhad* (Delil Hakikatlerinin Kitabı) adlı kitabında anlatmaya çalışmıştır. Selçuklu İmparatorluğunda özellikle Melik Şah döneminde pek çok önemli görevde yer almasına rağmen 1121 yılında infaz edilmiştir.¹⁹²

Aynı dönemde yaşamış olan İbn Arfa'Ra's simya alanında yazmış olduğu *Şüzurüz-zehab* (Altın Parçacıkları) adlı inceleme yazısına borçludur. Bu eser kafiyeleli Arap alfabesinin 28 harfinden oluşan bir vezinle yazılmış olup 1460 mısradan oluşmaktadır. İbn Umeyl gibi mistik geleneğe uymuş simyada alegorik yaklaşıma önem vermiştir.¹⁹³

2.5. RÖNESANS SİMYASI

Rönesans ve geç-rönesans dönemleri Batı'da simyanın hem zirve hem de dönüm noktaları olmuştur. Kepler, Galileo, Descartes, Boyle ve Newton devrimci bilimsel çalışmalarını yazarken daha önce olmadığı kadar çok simya metni eşzamanlı olarak yayınlanmıştır. Ancak reform hareketlerinin ve bilimsel devrimlerin etkisi ile simyanın o ana kadar süregelen teorileri atomik teori ve değişimin mekanik modeli gibi alternatifleri ile yer değiştirmiştir. Çok uzun yıllar süregelen ve simyanın

¹⁹¹ Andrea Bernardoni, *Simya ve Kimya*, s. 359.

¹⁹² Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 360.

¹⁹³ Bernardoni, *Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, s. 360.

temelini oluşturan tinsel ve maddesel olan arasındaki denge bozulmuş ve simya ikiye ayrılarak teosofi¹⁹⁴ ve kimya bilimine ayrılmıştır.¹⁹⁵

İlk Haçlı Seferi döneminde Araplar aracılığıyla simyanın merkezi İspanya'ya kaymış ve XIII.yüzyıldan itibaren İslam aleminin birikimlerine ilgi başlamıştır. Simyanın Ortaçağ bilgi dağarcığına dahil edilmesi Dominiken keşiş Vincent de Beauvais'in İbn Sina ve er-Razi'nin bilgilerinden yararlanarak türlerin dönüşümünün olabileceği inancı ile simyayı mekanik sanatlara benzer bir sanat olarak kabul etmesi ile başlar. Mekanik sanatların doğa ile ilgili bilgi sahibi olunmasına olanak sağlaması insanı Tanrı'ya götürecek yola sokabilir, çünkü bu sanatların her türlü emek anlamına gelmekte ve emek de Kurtuluş'a götüren yollardan biridir.¹⁹⁶

Bu dönemde yaşamış simyacılardan biri “*Rosarium Philosophorum*” adlı eserin de sahibi olan Villeneuve’li Arnold bilgiyi şeytandan aldığı gerekçesiyle yargılanmış, engizisyonun eline düşmekten kurtulmuş olsa da kitapları yakılmıştır. Düşüncelerinin sapkın kabul edilmesinin başında Tanrı’nın gözünde iman ve hayırseverliğin Kurban Ayininden (Sacrificial Mass) daha kıymetli olduğunu söylemiş olması suçlanması için yeterli olmuştur.¹⁹⁷ Bu dönemde yaşamış ve nesnelerin quintessence’larının damıtma ile yalıtılabileceğini düşünen bir diğer simyacı da Ramon Llull (1232-1315)’dur. İspanyol kralının çalışmalarından çok hoşlandığı ve yeni başlayanların onun çalışmalarını anlayamayacağını söylediği Llull, kah kafır kah aziz olarak nitelenmiştir. Fransisken keşiş Paulus de Tarento ve Albert Magnus gibi simyayı mekanik sanat olarak kabul etmeyip felsefi araştırmaların temel etkeni kabul edenlerin gerekçesi ise metalleri altına dönüştürme faaliyetinin ardındaki sırdır. Albert Magnus metallerin oluşumu ile ilgili simya öğretilerini Aristoteles’in doğa felsefesini tamamlayıcı olarak görür ve *De mineralibus* adlı eserinde simyayı kendine has kuralları olan bir bilim dalı olarak kabul ettiğini ifade eder.¹⁹⁸

De mineralibus adlı esrinde Albert Magnus’un kullandığı ‘species’ terimi ile metallerin özgül biçimlerini kastettiğini açıklar. Özgül biçim metallerin fiziksel

¹⁹⁴ Teosofi: Hakikat Aşıkları olarak anılan İskenderiyeli filozoflardan gelen, tanrıların sahip olduğu *İlahi Bilgelik* anlamındaki sözcüktür. Blavatsky, H.P., **Teosofinin Anahtarı**, çev. Murat Sağlam, Mitra Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15.

¹⁹⁵ Lindsay Jones, “Alchemy”, **Encyclopedia of Religion**, Second Edition, USA, 2005, ss. 234-253.

¹⁹⁶ Öndin, s. 79.

¹⁹⁷ Cockren, s. 21.

¹⁹⁸ Öndin, s. 80.

durumunu belirler ve metalin özünü oluşturan tözsel biçimden farklıdır. Dönüşümler özgül biçim yani metalin mükemmellik derecesi açısından, tözsel biçim metalin özünü teşkil ettiği için fiziksel dönüşümlerden etkilenmez.¹⁹⁹ Sözü geçen eserde Magnus simyacılar gözlerden uzak çalışma ortamı seçmesi gerektiği, yeterli paranın olması ve rahatsız edebilecek kişilerle ilişkiye girilmemesi gerektiği, azim ve sabır sahibi olması gerektiği gibi tavsiyelerde bulunmakta ayrıca simya sanatının gizlerinin herkesle paylaşılmamasının sakıncalı olduğunu da vurgulamaktadır.²⁰⁰

Paulus de Tarento da simyayı doğa felsefesinin bir kolu olarak almakta tek farkının da elle yapılan işlemleri de içermesi olarak belirtmektedir. En önemli eseri sayılan *Summa perfectionis magisterii* (Mükemmelliğin Zirvesi), önemli bir simya metni olan *Liber Hermetis*'teki simyanın doğal gerçekleri oluşturan aşamaları laboratuvarda yapabildiği dolayısıyla doğal süreçlere müdahale edebileceği gibi argümanları da kapsar. Bu durumda simya ürünleri doğanın ürünleriyle eş sayılabilir. Simyacı tıpkı bir hekim gibi türlerin dönüşümü için gerekli koşulları hazırlar ve maddesel değişimi gerçekleştirir.²⁰¹

Bir başka simyacı Roger Bacon, *Scientia experimentalis* (DeneySEL Bilim) adlı eserinde simyanın hem kuramsal hem de eylemsel yönü olması sebebiyle 'scientia duplex' (ikili bilim) olarak tanımlamıştır. Metallerin doğal oluşum süreçlerine müdahale edilerek üretilen yapay altının doğal altından daha iyi olduğunu ve tedavi amacıyla da kullanılabileceğini iddia etmiştir. Ona göre içilebilir yani yapay altın hastalıkları iyileştirmesinin yanı sıra ömrü de uzatır.²⁰² *Opus tertium* (Üçüncü Yapıt) adlı esrinde o dönemde Avrupa'ya henüz yabancı olduğu simyayı tanıtır ve bu bilimin üniversitelerde öğretilmesi gerektiğini anlatır. Bu şekilde insan gerçeği daha iyi bilip Kilise'nin hizmetinde Tanrı'ya, inananlara ve Hristiyanlığa da faydalı olabilecektir.²⁰³

Thomas Norton *The Ordinall of Alchemy* (Simyanın Düzeni) adlı kitabında simyada başarı kazanmanın yollarını öncelikle doğru ustayı bulmak, her şeyi söylenen sıraya göre yapmak, uygun araç ve çalışma mekanı seçmek, çalışma için

¹⁹⁹ Öndin, s. 82.

²⁰⁰ Celil Çiftçi, **Din Fenomenolojisi Bağlamında Asya ve Babil Simyası Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, (Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014.

²⁰¹ Öndin, s. 84.

²⁰² Öndin, s. 85.

²⁰³ Tez, s. 55.

uygun astrolojik koşulları dikkate almak, fizik ve metafizik alanında yeterli eğitimi almış olmak şeklinde açıklamıştır. Ayrıca simyada kaba ve ince olmak üzere iki tür iş olduğunu, maden çıkarma ve minerallerle çalışmanın kaba iş tanımına dahil olduğunu ve simyacının yardımcısı tarafından yapılması gerektiğini, ince işin ise fizik ve metafizik alanında eğitim görmüş simyacıların işi olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴ Norton'a göre derin sırlar asla düzyazıya geçirilmemeli, simyacı bilgilerini uygun gördüğü bir öğrencisine aktarmalıdır. Simyanın açık açık yazılmaktan kaçınılması fikri değişik şifreleme yöntemlerinin oluşmasına sebep olmuştur; bazılarında aralarında Yunanca, Latince ve İbranice gibi farklı alfabeler rasgele kullanılırken bazılarında yeni alfabelere türetilmiştir.²⁰⁵

XIV.yüzyılda yaşamış ve simyayı fiziğin bir parçası olarak gören Petrus Bonus da *Pretiosa margarita novella* (Yeni Değerli İnci) adlı eserinde simyayı doğa felsefesinin kurallarına bağlı bir sanat olarak tanımlar. Petrus Bonus'a göre simya Tanrının bir lütfudur ve uzmanlık isteyen öğretilerinin uygulanması ile hedeflenen sona ulaşmak için deneyim ne kadar önemliyse ilahi aydınlanma veya vahiy de en az o kadar önemlidir. Ayrıca simyanın doğadaki oluşum süreçlerine müdahalesi mucizevidir.²⁰⁶

Yine XIV.yüzyılda yaşamış bir başka simyacı Fransisken keşişi Jean de Roquetaillade *De Cosideratione quintae essentiae* (Beşinci Töz Üzerine Düşünceler) isimli eserinde 'quintessentia' (beşinci töz) kavramını ortaya atıp ve bunun bedeninin bozulma sürecini düzenleyip fiziksel çöküşünü engellediğini öne sürmüştür. Bu töze (alkol olarak ifade etmiştir aynı zamanda) Tanrıya ait olabilecek bir güç atfetmek olur ki bu ve benzeri yaklaşımlar simya ile ilgili tartışmaları ve yasakları da beraberinde getirmiştir. Nitekim 1273 yılından itibaren Dominiken ve Fransisken tarikatlar, mensuplarına simya kitapları ve aletleri de dahil her türlü simya uğraşını yasaklamıştır. Papa XXII. John *Spondent qua non exhibent* (Üretemeyecekleri şeyleri Taahhüt Ediyorlar) isimli emirnamesinde simya adı altında yapılan işlemlere karışanlara verilecek cezaları ve bu işlerle uğraşan din insanlarına ise daha farklı cezai yaptırımların uygulanacağını belirtmiştir.²⁰⁷ Oysa kendisinin de bir simyacı

²⁰⁴ Öndin, s. 91.

²⁰⁵ Tez, ss. 57-58.

²⁰⁶ Öndin, s. 87.

²⁰⁷ Öndin, s. 87.

olduğu ve simyasal altın üretimiyle Kilise'nin hazinesini zenginleştirdiği söylenir. Son derece zengin bir kişi olduğu ve çağdaşlarınca *Ars transmutatoria* (Transmutasyon Sanatı) adlı bir simya eseri yazdığı belirtilir.²⁰⁸

Protestan çevrelerde simya Hristiyanlığın simge ve içeriğinin taşıyıcısı olarak görülmüştür. Paracelsus *Kutsal Kitap*'ın *Genesis* (Yaratılış) bölümünün simyasal yorumunu yazmıştır. Martin Luther simyayı eskilerin doğa felsefesi ve Hristiyanlığın gizemli yanlarını yansıtan bir sanat olarak görmüş ve simyacıların ateşi cevheri saflaştırırken kullanması gibi Tanrının da hesap gününde aynı şekilde kullanacağına değinen ifadeler kullanmıştır. Böylesi çabalar sonucunda Filozof Taşı Hz. İsa ile, "Opus Magnum" ise insanın arınma süreci ile özdeşleştirilmiştir.²⁰⁹

Ancak yasaklara ve mahkumiyet kararlarına rağmen simya saraydaki konumunu giderek güçlendirir ve tıp alanı ile daha yakın bağlantılar kurar.²¹⁰ Toskana Grandükü Francesco Maria de'Medici, Saksonya Dükü I. Friedrich Augustus ve eşi Anna kendilerine ait laboratuvarlarında simya ile uğraşıyorlardı. Hatta Francesco de'Medici'nin laboratuvarında çalışırken ölmüştür. Hessen-Kassel Dükü Moritz von Hessen özel bir laboratuvara ve içerisinde görkemli bir simya/kimya fırınına sahip "bilgin" lakaplı, doğuştan "hekim ve simyacı" olarak tanınan bir kişiydi.²¹¹ Ayrıca İngiltere'de Kral IV. Henry (1367-1413) tarafından simya uygulamalarına konulan yasak Kral VI. Henry (1421-1471) zamanında kalkar. Kraldan yasağı kaldırmasını isteyen on iki kişiden ikisi kralın kendi hekimidir.²¹²

Simya metinlerinin Nicolaus Cusanus, Basilius Bessarion, Nicolo Leonceno gibi dönemin en saygın hümanistlerinin kütüphanelerinde yer alması – bu alanın gizemli atmosferine rağmen- simya alanının Avrupa toplumunda, özellikle de hekimler arasında giderek daha fazla ilgi çektiğini vurgular. Bu döneme ait elyazmaları daha çok resimli süslemeler içeren sembolik niteliktedir.²¹³

XVI. yüzyılda yaşamış hekim ve kimyager olan Paracelsus ismiyle ölümsüzleşen Aurolus Phillipus Theophrastur Bobastur Von Hohenheim 1493 yılında doğmuş ve ilk eğitimini Cermen Tarikatı Büyük Ustası olduğu söylenen aynı

²⁰⁸ Tez, s. 160.

²⁰⁹ Tez, s. 165.

²¹⁰ Antonio Clericuzio, "Simya ve Deneysel Kimya", **Ortaçağ- Keşifler, Ticaret, Ütopyalar**, Ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 407.

²¹¹ Tez, s. 165.

²¹² Öndin, s. 90.

²¹³ Antonio Clericuzio, "Simya ve Deneysel Kimya", s. 407.

zamanda çok meşhur bir hekim olan babasından almıştır.²¹⁴ Simya konusunda çalışmış neredeyse herkesçe yetkin kabul edilen Paracelsus iyatrokimyanın kurucusudur Yapıtları gizemcidüşüncelerle dolu olsa da tıpta pek çok yenilik yapmış ve deneylerinde kimyasal işlemleri kullanmıştır. Ona göre Tanrı, dünyayı kaostan kalsinleme, katılaştırma, damıtma ve süblimleştirme gibi işlemlerle yaratan ilahi bir simyacıydı.²¹⁵

XVIII.yüzyılda Fransız kütüphaneci, rahip ve simyacı Antoine-Joseph Dom Pernety *Dictionnaire mytho-hermetique* (Mitsel-Hermetik Sözlük) adındaki eserde transmutasyondaki on iki ardışık işlemi astronomi bağlamında zodyakın işaretleri ile şu şekilde eşleştirmiştir:

1. *Calcination* (Ateşin etkisi ile kalsinleme / kavurma / kızdırma / oksitleme) – *Aries* (Koç)
2. *Coagulation / Congelation* (Soğutma yoluyla pıhtılaştırma / kristalleştirme) – *Taurus* (Boğa)
3. *Fixation* (Uçucu bir bileşeni sabitleme/sıvılaştırma/katılaştırma) – *Gemini* (İkizler)
4. *Solution/Dissolution* (Çözme/çözündürme/eritme) – *Cancer* (Yengeç)
5. *Digestion* (Kaynatmaksızın ısıtarak yumuşatma/sindirme/parçalama) – *Leo* (Aslan)
6. *Distillation* (Bir sıvıyı damıtma/sıvıyı tortudan ayırma) – *Virgo* (Başak)
7. *Sublimation* (Süblimleştirme/uçuculuk yoluyla arındırma) – *Libra* (Terazi)
8. *Separation* (Çözünmeyen katı ve sıvıyı süzme ve dinlendirme ile ayırma) – *Scorpio* (Akrep)
9. *Ceration* (Mum ya da merhem benzeri duruma kadar katılaştırma) – *Sagittarius* (Yay)
10. *Fermentation* (Hava etkisiyle canlandırma / mayalama) – *Capricornus* (Oğlak)
11. *Multiplication* (Taşın gücünü çoğaltma/yinelemeli dönüştürme) – *Aquarius* (Kova)

²¹⁴ Cockren, s. 41.

²¹⁵ Tez, s. 170.

12. *Projection* (Değersiz metale renk veren toz halindeki bir maddeyi serpmeye)
– *Pisces* (Balık)²¹⁶

Yukarıda sıralanan simya işlemlerinde madde arındırılarak daha önce sözü edilen kara, beyaz, sarı ve kırmızı renklerle sembolleştirilmiş olan aşamalardan geçerek Felsefe Taşı'na dönüştürülmektedir. Ayrıca simya-astroloji ilişkisinin vurgulanmasına günümüzde de devam edilmekte, hatta zamanla simyanın sembolleri daha önceden bağlantılı olduğu Toth (Tarot)'un haberci kimliğini parçası olarak Tarot kartlarında (bazı kişilerin fal bakma aracı olarak kullanması ile) haber veren özelliğini taşıdığı kabul edilerek kullanılmaktadır.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse XIV. yüzyıl Latin simyasında, metallerin dönüşümüne yönelik metalürjik gelenek ile hayatı uzatma amaçlı iksir hazırlama ve damıtmayla organik ve anorganik bileşiklerden *quintessentia* (beşinci töz) eldesine yönelik tıbbi gelenek olmak üzere iki farklı gelenekten söz edilebilir. İlk gelenek Cabir'e atfedilen Summa Perfectionis (Mükemmelliğin Zirvesi) adlı eseri temel alırken, diğeri iksir konusunda Llull ve de Villanova'ya, *quintessentia*'nın damıtılması ve özütlenmesi ile ilgili di Rupescissa'ya ait olduğu varsayılan metinleri temel alır.

Giderek daha sembolik bir hal alan metinlerin sayıları artmasına rağmen teorik özgünlükte gerileme olur. Damıtma daha önemli bir yer edinir hem simya hem de farmakoloji alanında. Özellikle Alman devletinde XV. ve XVI. yüzyıllar arasında damıtma konusunda çoğunda simya doktrinlerine yer verilen pek çok eser yazılmıştır.

Bunların yanı sıra Alman halk dilinde yazılmış olan *Kutsal Teslis Kitabı* ve aynı döneme ait *Aurora Consurgens* (Şafak Doğarken) gibi kitapların içerikleri hem işlevsel hem de sembolik ve dinsel. Simya imgelerinde soyutluk-gerçeklik, sembolizm ve öğretici hedefler eşzamanlı kullanılmaktadır. Simya-din alegorilerini içeren bu kitaplarda metallerin dönüşümü günahkar insanın ruhsal mükemmellik durumuna geçişini simgeler. İmgesel kullanımlarda anlam sabitlenmemiştir, bu sebeple de farklı doktrin ve kültürel bağlamlarda değişiklikler gösterebilmektedir.²¹⁷

²¹⁶ Tez, ss. 170-171.

²¹⁷ Antonio Clericuzio, *Simya ve Deneysel Kimya*, s. 411.

SONUÇ

Geçmişten beri meraklı, sabırlı, sıra dışı ve tüm sırlara vakıf olmak isteyen pek çok insan simya ile uğraşmıştır. Şüphesiz ki bu haşır neşir olmaların sebebi sadece değersiz metalleri altına dönüştürmek değildi. Ölüm tüm canlıları ilgilendirse de insanın düşünme yetisinden dolayı bu bilgi ile yaşayan tek canlıdır. Bu sebeple de gerek maddi, gerekse zihinsel üretimlerle tarih boyunca bu korkuyu aşmak için çabalamış, ölümsüz olmaya çalışmıştır.

MÖ. 3000-2500 yılları arasında yazılmış olan Sümerlerin “Gılgamış Destanı”nda bile ölümsüzlüğe ulaşma çabasına yer verilmiştir. Destanda dostu Enkidu’nun ölümünü gören Gılgamış kendisinin de bir gün öleceği gerçeğiyle yüzleşir ve çıkmaza girer. Bunu aşabilmek için ölümsüzlüğün sırrını aramak üzere yollara düşer. İbni Sina ölüm korkusundan bahsederken, korkuların “en büyüğü, en tesirlisi, en şiddetlisi” der. Varoluşçu bir filozof olan Kierkegaard’un felsefesinde ölüm yaşam ile iç içedir ve insan dünyaya geldiği andan itibaren yaşadığı her anda ölüme yaklaşmaktadır. Ölüm ile bu kadar yakın bir yaşam sürdüğünün farkına varan insan için bu bir kabustur. Görüldüğü gibi yaşamı çekilmez kılan ölüm düşüncesinden kurtulmak için insanlar her dönem ölümsüzlüğün peşine düşmüşlerdir.

Peki bu ölümsüzlük arayışı günümüz semitik dinlerinde olduğu gibi insanın ölümsüzlüğünü geçerli kılan öte dünya inancıyla birdenbire mi aşılmıştır ya da simyada olduğu gibi başlangıçta maddeler üzerindeki işlemlerle onların saflaştırılması ve değerlerinin artırılması şeklindeki dönüşümlerin gözlenmesi ve bunların insana da yansıtılmasıyla mı bu yola girilmiştir? Simya işlemleri ve sembolleri günümüz dini geleneklerine yerleşmiş midir? Hatta halk destanlarında destan kahramanlarının tacını, saçını, silahını “altın”dan yaparak yüceltilmiş, olağanüstü özellikler katıp yüzyıllarca nesilden nesle kültürün içine de mi yedirilmiştir? Çalışmamızda yüzyıllarca simyanın insan yaşamına nasıl yayıldığını ve günümüze değişik sembollerle nasıl ulaştığını incelemeye çalıştık.

Çinli simyacılar insan bedenini ölümsüz kılmak için çeşitli yollar aramış, beden eğitilmesine, doğru nefes çalışmalarına ve değişik ilaç ve besinlerle bunun mümkün olabileceğine inanmışlardır. Besinleri yin ve yang (altın en önemlisi) içeren

besinler olarak sınıflandırmış, yang'ca zengin besinlerin ömrü uzattığını, yin ve yang'ın bir araya gelmesiyle de kanı (yaşam kaynağı) oluşturduğunu, hatta insan bedenindeki organlarla maden, toprak, tahta gibi elementlerle bağlantı kurarak insanın tüm evreni bünyesinde barındırdığını düşünmüşlerdir. Yutulan simya maddesi ile ölümsüz olarak yeniden doğmak yine Çin simyacılarının amaçlarındandı. Ancak tüm bu biyolojik yaklaşıma rağmen Çin simyasının tinsel yönü ağır basmıştır. Taocu görüş doğrultusunda yaşamın kurallarına yönelik erdemlerin içselleştirildiği ve ölümsüzlüğün arandığı - iksir peşinde koşmak bile ölümsüzlük ilkesini aktarması sebebiyle – tinsel bir teknik olmuş ve öyle de kalmıştır. Altına dönüştürme arayışı da tinsel bir arayıştı, çünkü simya işlemleriyle metallerin büyümelerinin hızlandırılması (olgunluğa, kusursuzluğa ulaşma) Zaman yasasına müdahale demektir.

Hinduların en eski dinsel yazılarından olan Vedalarda minerallerin (rasa) ve metallerin (ayas) kavramsal karşılıklarına rastlanmaktadır. Eski Hint tıbbi geleneğinin yer aldığı Ayur-Veda'da da bedenin zindeleştirilmesi ve gençleştirilmesi ile uğraşan yani simya sanatı anlamında "rasayana" sözcüğü kullanılmaktaydı. Çin simyasındaki yin (dişi) ve yang (eril) ilkelerin benzerleri Hint simyasında da vardır, hatta ay (gümüş) - güneş (altın) burada bir kadın ve bir erkek olarak düşünülmüştür. Gerek simya altını gerekse civa (eliksir gibi trasformasyon amacıyla) türevi maddeler Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da yutuluyordu ve yine Çin simyasında olduğu gibi Hint simyası da deneysel tekniklerden çok ruhsal tekniklerle bütünleşerek büyüye ve dine bağlanmıştır. Hintli çileciler simyacılar yaşam iksirinin peşinden giderken simya işlemlerinin kurtuluşa ulaştırma işlevlerini yani gizemci ve ölümsüzlük arayışındaki tinsel teknikleri önemsemiş, tıpkı Çin simyasında olduğu gibi burada da metallerin olgunlaşma sürelerine yani Zaman'a müdahale edilmiştir.

Yukarıda da değinildiği gibi gümüş ve altın bugünkü ticari değerlerine ulaşmadan önce de kıymetliydi. Pek çok kültürde Ay ve Güneşin dolayısıyla da bu göksel ikiliğin ilişkili olduğu nefis ve ruha ait tüm gerçekliklerin dünyevi yansımasıydılar. Bir sembol sadece bir alegori olarak düşünülmemeli, onda bazı bulanık ve akıldışı içgüdülerin ifadesi de aranmalıdır. Temsil ettikleri varlıklar ve bu varlıklar arasında gerçekleşen bütünleşme sebebiyle simgelere yapılan işlemler gerçek varlıklara da yapılmış olmaktadır, simya örneğinde görüldüğü gibi. Varlık ile

uzantıları arasındaki ilişki töz birliği gibi hissedilmekte ve uzantılar üzerinde gerçekleşen eylemin ya da işlemin kişi üzerinde de gerçekleşeceği varsayılmaktaydı.

Fiziksel nesneler aracılığıyla ruh kendi içine çekilip bir nevi “geçmişe dönüşler” aracılığıyla dünya dışı konumunda sahip olduğu özgün bilgiye yeniden vakıf olabilir. ‘Maddenin fethi’ çok öncelerde, insanın maddenin biçimini değiştirmek için ateşi kullanabildiği ve alet yapmaya başladığı zamanlarda başlamış ve buna yönelik bazı teknikler geliştirilmiştir. Bu teknikler kozmosun kutsallığını içerdikleri için gizemliydi ve erginleme yoluyla aktarılıyor, arkaik insanı kutsallıkla dolu bir evrene götürüyordu. Modern insanın madde ile ilişkisi en fazla düşsel veya estetik düzeydedir, “doğal bir görüngü” olarak ifade bulur yaşamında.

Simgesel düşüncede dünya canlı ve açıktır. Bir nesne, başka bir nesnenin varlık düzeyini aşan başka bir şeyin göstergesidir, bir başka deyişle bir nesne asla sadece kendisi değildir. Maden filizleri, metaller canlı organizmalar olarak görüldüklerinden rahme düşer, büyür, doğar, hatta evlenirler, simyacı bu süreçte müdahale ederek Doğa’nın çok uzun sürelerde yapacağı tamamlama işlemini hızlandırır. Yunan ve Doğu simyacıları da tüm bu arkaik inanışları benimsemiş ancak maddenin hayatı artık sadece “yaşamsal” hiyerofanilerle ifade edilmez olmuştur. Tinsel bir boyut kazanmış (kükürt ve civanın birleşmesi, iki kozmolojik ilkenin mistik birleşmesi, kutsal evlilik); çilenin erginleyici anlamını dolayısıyla da ruhun yazgısını da üstlenmiştir. Ruhsal özgürlüğe, aydınlanmaya, ölümsüzlüğe ulaştıran erginleyici sınavlar maddesel düzeyde Felsefe Taşı’na, ruhsal düzeyde de içinde bulunulan kültürdeki karşılığına ulaştırıyordu. Örneğin Hint anlayışındaki tüm yaşamın olumlu ve olumsuz karmalardan oluştuğu, cevherin (ruhun) arındırılması, geliştirilmesi ile en yüksek hakikat, Atman’ın yansımaya başlaması ile Kabala’da da karşılaşılmaktadır. Kabala’da ışığı kuşatan Kelipot (karanlığın katmanları) katmanlarından bahsedilir; iç cevher temizlendikçe katmanlar kalkar ve Tanrının imajı olan insan ruhunun iç kıvılcımı ortaya çıkar.

Yunan-Mısır geleneğinde simya işlemleri ile madde arındırılırken, insanın da yukarıda ifade edildiği gibi arındırılması ile ‘Saf Tin’e ulaşmak ve “her şeyin Bir” olduğu Işık’a dönmek hedeflenmiştir. Mısır inanışlarında tam olarak arınmış kişi ölümsüz yani tanrılaşmış olur, çünkü tanrılar da ölümsüz insanlardı. Dönemin simya metinlerinde dünyaya inen ve burada maddeye tutsak olan insanın kurtuluşunun

kendini tanıma ve kavramadan geçtiği ancak bu şekilde zincirlerinden kurtulabileceği vurgulamıştır. Arkaik toplumlarda madde Tanrının bir yönüydü ve Yer-Gök Tanrı'nın iki eli gibi birbirine bağlıydı; bu şekildeki bakış açısında madde Ruh'tan ayrı bir şey değil tersine onun zorunlu tamamlayıcısıydı. Ancak zamanla madde Evrensel Ruhun pasif bir aynası olmuş, önemsenen, arınıp ulaşılmaya çalışılan 'Saf Ruh'tur artık. *Materia prima* artık Kitabı Mukaddes'te yaratılışın başlangıcında Tanrı'nın Ruhunun üzerinde hareket ettiği sudur. Aktif kutup 'öz' (*essence*, Ruh) ve pasif kutup 'cevher' (*substance/form*) olmuştur. Simyanın en yüksek anlamı, her şeyin her şeyde içerildiği bilgisi hakikati nefis düzleminde gerçekleştirmek ve nefsin tüm güçlerini içeren 'iksir'in oluşturulması ile de psişik alemdeki dönüşümlerin dolaylı bir şekilde harici aleme de etki etmesi olmuştur.

Arap simyası ile Yunan-Mısır simyası birbirinden çok farklı değildir başlangıçta. Yaratılışın sırrı toprak-hava-su-ateş olmak üzere dört elementte gizlidir ve tüm canlıların hayatını düzenleyen ince ruh bu elementlerden elde edilir bu bölgede yaşayan simyacı ve filozoflara göre. Bu dört elementin bileşimi olan ve damıtma yoluyla elde edilen, doğanın tamamının yaşam ilkesi de yumurta metaforu ile temsil edilmiştir. Felsefi açıklamalarında her şeyin tek bir ilahi özden (mutlak varlık, iksir) oluştuğunu, böylece var olan her şeyin bu ilahi özün parçaları olduğu ifade edilmiştir. İnsanın da ilahi bir varlık olarak taşıdığı ilahi değerinin bozulmaması için kötülöklere bulaşmamalı, belirlenmiş ahlak kurallarına göre yaşamalı ayrıca doğa yasalarına uygun basit bir hayat sürmesi gerekiyordu. Burada da cevher evrende önce içinde bulunduğumuz alemin kuşatan aydınlatıcı maddi olmayan bir unsur olarak ortaya çıkar daha sonra ise belirli bir form ve renk alarak maddeye dönüşür. Böylece asli varlık maddi olmayan aşamada bir cevher, maddi aşamada ise hareketli, zaman ve mekanla etkileşimli halde bulunur. Bu yaklaşıma göre insan ne sadece beden ne de sadece ruhtur, ruhla bedenin birlikte meydana getirdiği bir varlıktır.

Arap simyasında zamanla alegorik bir dil hakim olur ve zaten dışarıya kapalı bir alanken kendi içinde bile pek çok yoruma açık hale gelmiştir. İslami argümanlarla Muhyiddin Arabi gibi mutasavvıflar tarafından sistemleştirilmiş ve tasavvufi yönü güçlenmiştir. Alman ilahiyatçı Rudolf Otto'nun Numen'in iki ana niteliğini oluşturan *mysterium tremendum* (korkutan gizem) ve *mysterium fascinans* (büyüleyen gizem)

arasındaki karşıtlık üzerine kurulmuş dinsel sistem İslam dünyasında her sufinin yıllardır bildiği gerçeğin bilimsel ifadesidir: Yaratılan hiçbir varlığın erişemeyeceği ebedi ve ezeli olgunluk olan Allah insana hem cernal ve cazip, şefkatli ve ihsanlı yanıyla hem de celal ve azap verici, güç kullanan ve intikam alan yanıyla tecelli eder. İslam düşüncesinin başlangıcında görülen manevi gelişim için insanın acı çekmesinin kaçınılmazlığı Allah'ın celal, *tremendum*, sıfatı ile yakından ilgilidir ve Annemarie Schimmel'in ifadesiyle “Nasıl simya işlemleri maddenin dönüşümü için gerekliyse acı da müminin tuzudur ve tuz olmazsa mümin çürür gider”

Sonuçta; tarih boyunca simyanın –modern popüler kültürde anlaşıldığı gibi- sadece madenleri altına çevirerek maddi bir zenginlik elde etmek gibi bir anlamı olmamıştır. O, her şeyden önce bir tekamül anlayışı ile doğrudan bağlantılıdır ve tüm dini geleneklerde var olan “dönüşüm” ve “kamil insan olmak” mefhumlarıyla paralellik göstermektedir. Modern kültürün indirgemeci maddileştirici etkisiyle tarihi kavramların da maddi biçimde anlaşılmasına tipik örnek olan simya özünde; felsefeden psikolojiye, dinlerden mistik geleneklere kadar pek çok alanda kendini gösteren, insanın varoluşsal kaygılarıyla, ölümsüzlük düşüncesiyle ve tekamül idealiyle ilgilidir.

KAYNAKÇA

Akat, Melih Ülkü. **Ezoterizm ve Batınlık Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2007.

Akşit, Mirpenç. “İbn Sina ile Kierkegaard’ın Ölüm Anlayışının Karşılaştırması”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 39, Kasım-Aralık 2013.

Bernardoni, Andrea. “Simya ve Kimya”, **Ortaçağ- Katedraller, Şovalyeler, Şehirler**, Ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017, ss. 355-372.

Bernardoni, Andrea. “Simya ve Kimya”, **Ortaçağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, Ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017, ss. 506-529.

Biruni, Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed. **Tahkiku Ma Li'l-Hind Biruni'nin Gözüyle Hindistan**, çev. Kıvameddin Burslan, Ali İhsan Yitik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Blavatsky, H.P. **Teosofinin Anahtarı**, çev. Murat Sağlam, Mitra Yayınları, İstanbul, 2007.

Burkhardt, Titus. **Simya Sembolizm ve Dünyagörüşü**, çev. Mehmed Temelli, Verka Yayınları Ankara, 2017.

Campbell, Joseph. **İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri**, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Campbell, Joseph. **Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri**, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Candan, Ergun. **Ezoterizme Giriş**, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Clericuzio, Antonio. “Simya ve Deneysel Kimya”, **Ortaçağ- Keşifler, Ticaret, Ütopyalar**, Ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 407-412.

Cocren, Archibald. **Simya Sanatı ve Simyacılar**, çev. Murat Sağlam, Mitra Yayınları, İstanbul, 2008.

Çevik, C.Cengiz. “Hermetik Aydınlanmanın İzinde Thoth, Hermes ya da Mercurius”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, Mart 2012, s.289-331.

Çiftçi, Celil. **Din Fenomenolojisi Bağlamında Asya ve Babil Simyası Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, (Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014.

Ebeling, Florian. **The Secret History of Hermes Trismegistus from Ancient to Modern Times**, Cornell University Press, USA, 2007.

Eco, Umberto. **Yorum ve Aşırı Yorum**, çev. Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınlar, İstanbul, 2017.

Eliade, Mircae. **Asya Simyası**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Eliade, Mircae. **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Eliade, Mircae. **Demirciler ve Simyacılar**, çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Eliade, Mircea ve Couliano Ioan P., **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

Eliade, Mircea. **Doğuş ve Yeniden Doğuş**, çev. Fuat Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015.

Eliade, Mircea. **İmgeler Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992.

Eliade, Mircea. **Mitler, Rüyalar ve Gizemler**, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.

Eliade, Mircea. **Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar**, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.

Erdem, Sargon. “Apollonios-Tyanalı”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Erel, Ayşe. **Çağdaş Plastik Sanatlarda Tinsel Öge Sanatçı Olarak Şaman**, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.

Gener, Cihangir. **Ezoterik-Batını Doktrinler Tarihi**, Yurt-Kitap Basım, Ankara, 2007.

Gılgamış Destanı. İngilizceye Çev. N. K. Sandars, Türkçesi, Sevin KUTLU ve Teoman DURALI, Hürriyet Yayınları, İzmir, 1973.

Görgün, Tahsin. “İbn Sina”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Görgün, Tahsin. “İbn Ümeyl”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Grondin, Jean. “Hermeneutik”, **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 89, kış 2017
Halis, Göktuğ. **Popüler Gizemciliğin Tarihsel ve Dinsel Temelleri**, Karşı Yayınları, İstanbul, 2009.

Gündüz, Şinasi. **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998

Hall, P.Manly. **Tüm Çağların Gizli Öğretileri**, çev. Murat Sağlam, Mitra Yayınları, İstanbul, 2012.

Hançerlioğlu, Orhan. **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Hançerlioğlu, Orhan. **İnanç Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Hornung, Erik. **Ezoterik Mısır**, çev. İ.Yunus Soner, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011.

Hureysat, M. Abdülkadir. “Halid b. Yezid b. Muaviye”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Jones, Lindsay. “Alchemy”, **Encyclopedia of Religion**, ed. Mircea Eliade, Second Edition, USA, 2005, ss. 234-253.

Jung, Carl G. **İnsan ve Sembolleri**, çev. Hatice Mukaddes İlgün, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Kaya, Mahmut. “Cabir b. Hayyan”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Kingsley, Peter. **Antik Felsefe, Gizem ve Büyü**, çev. Kenan Kalyon, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Levy-Bruhl, Lucien. **İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler**, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.

Martin, Sean. **Simya ve Simyacılar**, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.

Öndin, Nilüfer. **Rönesans ve Simya**, Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2017.

Özcan, Derya. “Kazak Türklerinin Munlık-Zarlık Destanında “Altın””, **NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1**, 2011, ss. 30-38.

Öztürk, Zeynel. **Dünya Dinleri Gizli Tarihi**, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul, 2012.

Ülkü, A. Ekrem. **Yahudi Kadim Mistik Öğretisi Kabala**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008.

Principe, Lawrence M. **The Secret of Alchemy**, The University of Chicago Press, Chicago, 2013.

Sarioğlu, Hüseyin. **Ortaçağ Felsefesi-II**, Ed.Ayhan Bıçak, Serdar Uslu, T.C.Anadolu Üniversitesi Yayını:2359, Eskişehir, 2011.

Schimmel, Annemarie. **İslamın Mistik Boyutları**, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Schure, Edouard ve Güngören, Ahmet, **Gizemler Kitabı**, Ea Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Schwarz, Fernand. **Mısır Simge Bilimi**, çev. Lina Mizrahi, Yeni Yüksektepe Kültür Derneği, İzmir, 2012.

Tez, Zeki. **Kimyanın Gizemli Arka Bahçesi: Simya**, Hayykitap, İstanbul, 2017.

Turan, Süleyman ve Battal, Emine. **Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler**, STS Yayınları, Rize, 2015.

Yitik, A.İhsan. **Doğu Dinleri**, İsam Yayınları, İstanbul, 2014.

Yitik, A.İhsan. “Tenasüh”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

